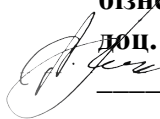

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу та країнознавства

ДО ЗАХИСТУ

завідувач кафедри туристичного
бізнесу та країнознавства
доц. Парфіненко А.Ю.

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: «ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА МАЙБУТНЄ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ЄДНОСТІ»

Виконав: студент 2 курсу, групи УКЄ-61
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації, регіональні студії»

Філіпов Денис Олексійович

(прізвище та ініціали)

Керівник: к.і.н., доц. Онацький М.Ю.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: д.і.н., проф. Миколенко Д.В.

(прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

(підпис)

Велієв Фаріз

(прізвище та ініціали)

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Кафедра туристичного бізнесу та країнознавства

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) другий (магістерський)

Напрямок підготовки _____

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувач кафедри туристичного

бізнесу та країнознавства

доц. Парфіненко А.Ю.

“13” грудня 2023 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)

Філіпов Денис Олексійович

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Інтеграційні процеси Європейського Союзу: нові виклики та майбутнє європейської єдності»

керівник роботи Онацький Максим Юрійович, к.іст.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету № 4002-5/1677 від “07”.08.2023 року

2. Строк подання студентом роботи 20.11.2023 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити

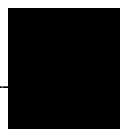
Розглянути інтеграційні процеси як об'єкт міжнародно-політичних досліджень. Скласти соціально-економічний та політичний профіль Європейського Союзу. Дослідити витоки європейської інтеграції. Проаналізувати основні етапи європейської інтеграції. Виявити сучасні проблеми ЄС. Розглянути перспективи розширення Євросоюзу. Проаналізувати основні тенденції розвитку Європейського Союзу. Дослідити місце та роль України в майбутньому Європейського Союзу.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Науково-теоретична база дослідження європейських інтеграційних процесів
2	Розділ 2. Особливості розвитку інтеграційних процесів у Європі
3	Розділ 3. Перспективи подальшої інтеграції Європейського Союзу
4	Висновки
5	Список використаних джерел

5. Дата видачі завдання 15.09.2022 р.

Студент

Д. О. Філіпов

ініціали, прізвище

Керівник роботи

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'M. Yu. Onatskiy', written over a horizontal line.

підпис

М. Ю. Онацький

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Філіпов Д. О. Інтеграційні процеси Європейського Союзу: нові виклики та майбутнє європейської єдності.

Кваліфікаційна магістерська робота присвячена дослідженню сучасного стану та напрямів подальшого розвитку інтеграції в Європейському Союзі. Розглянуто європейські інтеграційні процеси як об'єкт міжнародно-політичних досліджень, з'ясовано сутність основних понять та категорій. Складено соціально-економічний та політичний профіль Європейського Союзу, виявлено сильні та слабкі сторони економік країн-членів ЄС на сучасному етапі їх розвитку.

Простежено витоки та основні етапи євроінтеграції. Досліджено трансформацію інституційної структури та механізмів прийняття рішень в Євросоюзі. Проаналізовано сучасні проблемні поля ЄС у політичному, економічному та безпековому вимірі. Визначено, що основними серед них є: проблема забезпечення енергетичної безпеки, міграційні кризи, активізація правих політичних сил та посилення євроскептичних настроїв, трансформація архітектури європейської та світової безпеки в зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, економічні виклики.

В роботі надано прогнози щодо подальшого розширення Євросоюзу, робиться оцінка вірогідності вступу кожної держави-кандидата на членство в ЄС у середньо- та довгостроковій перспективі. Прогнози охоплюють також основні складові розвитку європейських інтеграційних процесів, перспективи створення нових спільних інституцій та програм. Досліджено місце та роль України в майбутньому європейського об'єднання.

ABSTRACT

Filipov D. O. Integration processes of the European Union: new challenges and the future of European unity.

The master's thesis is devoted to the study of current state and prospective development directions of integration in the European Union. European integration processes are considered as an object of international political research, the essence of basic concepts and categories is clarified. The socio-political and economic profile of the European Union is characterized, the strengths and weaknesses of the economy of the EU member states at the present stage of development are revealed.

The origins and main stages of European integration are traced. The transformation of the institutional structure and decision-making mechanisms in the European Union with the amendments to the Treaty on European Union, as well as with the development of new common policies of the EU member states in the first quarter of the twenty-first century, is investigated. Current problem areas of the EU in the political, economic and security dimensions are analyzed. It is determined that the main ones are the following: energy security risks, migration crises, activation of right-wing political forces and growing Euroscepticism, transformation of the European and global security architecture in connection with the full-scale Russian invasion of Ukraine, and economic challenges.

The work provides forecasts for further enlargement of the European Union, assesses the likelihood of each candidate state joining the EU in the medium and long term. The forecasts also cover the main components of the development of European integration processes, prospects for the creation of new joint institutions and programs. The place and role of Ukraine in the future of the European Union are determined.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Науково-теоретична база дослідження європейських інтеграційних процесів	
1.1. Інтеграційні процеси як об’єкт міжнародно-політичних досліджень.....	7
1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	12
1.3. Соціально-економічний та політичний профіль Європейського Союзу.....	15
Розділ 2. Особливості розвитку інтеграційних процесів у Європі	
2.1. Витоки європейської інтеграції	23
2.2. Основні етапи євроінтеграції наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст.....	30
2.3. Сучасні проблеми Європейського Союзу	37
Розділ 3. Перспективи подальшої інтеграції Європейського Союзу	
3.1. Перспективи розширення Європейського Союзу.....	44
3.2. Основні тенденції розвитку інтеграційних процесів у Євросоюзі.....	50
3.3. Роль та місце України в майбутньому ЄС.....	57
Висновки	61
Список використаних джерел	65
Додатки	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі Європейський Союз є прикладом найбільш успішного інтеграційного утворення. В процесі свого становлення та еволюції Європейське Співтовариство пройшло шлях від суто економічного до більш широкоформатного об'єднання, участь в якому забезпечує сталий економічний розвиток, безпеку, захист демократичних принципів та верховенство права в державах-учасниках.

У той же час, у XXI ст. значний вплив на розвиток ЄС мають численні внутрішні кризи та зовнішні виклики, на які Європейське Співтовариство змушене реагувати. Все це впливає на характер розвитку подальшої співпраці країн-членів Євросоюзу, реалізацію нових спільних програм та політик.

Аналіз сучасних тенденцій та прогнозування майбутніх напрямів розвитку ЄС є вкрай важливим для України, яка демонструє прагнення інтегруватись до європейських структур, здійснює курс на європейську інтеграцію та бачить в особі ЄС надійного партнера. Все зазначене вище і обумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Об'єктом дослідження є інтеграційні процеси в Європейському Союзі.

Предметом дослідження виступають перспективи та напрями подальшої інтеграції країн-членів ЄС, а також сучасні виклики та загрози європейським інтеграційним процесам.

Мета дослідження – виявлення основних викликів європейським інтеграційним процесам, розробка середньо- та довгострокових прогнозів розвитку європейської інтеграції.

У процесі дослідження розв'язувались наступні **завдання**:

- охарактеризувати соціально-політичний та економічний профіль Європейського Союзу;
- дослідити витоки європейської інтеграції;
- проаналізувати основні етапи європейської інтеграції після підписання Маастрихтського договору;

- виявити сучасні проблемні поля ЄС;
- оцінити проблеми та перспективи розширення Євросоюзу;
- розробити прогнози розвитку ЄС;
- дослідити місце та роль України в майбутньому європейського об'єднання.

Специфіка джерельної бази. Джерельну базу дослідження проблеми становлять нормативно-правові документи, пов'язані зі створенням та еволюцією європейського співтовариства: Паризький договір 1951 р. [61], Римський договір 1957 р. [62], Маастрихтський договір 1992 р. [65], Амстердамський договір 1997 р. [63], Ніццький договір 2001 р. [64], Лісабонський договір 2007 р. [60]. Основним джерелом для статистики були інформаційні бази даних таких інституцій, як Світовий банк [98], МВФ [104], ОЕСР [115], Євростат [83] та інші. Вони дали змогу висвітлити кількісні показники діяльності ЄС. В процесі підготовки роботи використовувалися також матеріали періодичних видань: Euronews [87], Deutsche Welle [32], The Economist [125], Bloomberg [114], Politico [90], The Washington Post [127], Financial Times [91] та інші.

Ступінь вивченості проблеми в науковій літературі. Європейські інтеграційні процеси становлять значний інтерес для науковців з різних країн. Дослідження євроінтеграції проводяться економістами, політологами, істориками, юристами.

Серед зарубіжних праць досить ґрунтовними є роботи таких науковців, як Ф. Феррера, Х. Крісі [69], О. Фернандес, М. Вандендрише, А. Саз-Карранса [77] та інші. Важливими є дослідження таких зарубіжних авторів, як Т. Берзель [82], Л. Глава [76], Л. Девіс [74] та інших. У дослідженнях цих авторів здійснено аналіз сучасних викликів для ЄС та встановлено зв'язок між існуючими викликами та розробкою спільних програм об'єднання. Популярною темою досліджень є також аналіз такого явища, як євроскептицизм.

Серед вітчизняних науковців найбільш детальне дослідження євроінтеграції міститься у роботах наступних науковців: В. Копійки,

С. Маковського, М. Миронова [9], М. Макаренко, Л. Хомуценка [7], О. Сокура [21], А. Грубінко [4], О. Овчаренко, О. Сухушина, Н. Земзюліна [18], С. Кваша, О. Файчука [9]. В роботах цих авторів проаналізовано виклики для ЄС у ХХІ ст. у контексті еволюції об'єднання. Змістовною є колективна монографія українських дослідників під назвою «Європейський Союз у мінливому світі» [9], яка насичена статистичною інформацією, дослідженнями договорів та стратегій Євросоюзу.

В останні роки було опубліковано багато наукових робіт, які фокусувалися як на дослідженні теорій європейських інтеграційних процесів, так і на емпіричному розгляді сучасних успіхів, викликів та перспектив розвитку ЄС. Проте об'єкт дослідження у вигляді європейської інтеграції не є сталим, а нові зміни у міжнародному середовищі актуалізують потребу у нових дослідженнях. Тому вкрай важливо продовжити та поглибити вивчення європейської інтеграції на сучасному етапі розвитку.

Методологія дослідження. Методологічну основу роботи складають: системний підхід, історичний метод, статистичний метод, метод критичного аналізу, контент-аналіз, метод побудови сценаріїв. Завдяки системному підходу Євросоюз досліджується як комплексна система. Системний підхід також дозволяє виявити проблеми та перспективи ЄС. Історичний метод використовується для вивчення генезису та розвитку євроінтеграційних процесів. Статистичний метод дозволяє дослідити основні макроекономічні показники ЄС. Критичний аналіз використовується для розгляду досліджень з теми роботи, визначення їх сильних та слабких сторін. Контент-аналіз дозволяє вивчити установчі документи ЄС та матеріали преси з теми дослідження. Також використовується метод побудови можливих сценаріїв європейського інтеграційного процесу.

Практична значущість полягає у тому, що євроінтеграційний шлях України потребує розуміння для українських дипломатів, вчених, представників приватного сектору тих процесів та тенденцій, які визначають розвиток Європейського Союзу. Результати дослідження можуть бути

використані у доповнені навчальних програм, під час розробки зовнішньополітичної стратегії України, а також в процесі підготовки доповідей присвячених розвитку європейського регіону.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, містить 79 сторінок тексту, з яких 64 сторінки основного тексту, 3 рисунки, 2 таблиці, 1 додаток. Список джерел включає 134 найменувань.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Інтеграційні процеси як об'єкт міжнародно-політичних досліджень

Дослідження європейських інтеграційних процесів в переважній більшості спираються на спільну джерельну базу, яка охоплює статутні документи ЄС та ЄЕС, а також статистичні дані міжнародних інституцій та аналітичних центрів. Серед документів, які визначають цілі та напрями розвитку європейських міждержавних об'єднань є: Паризький договір 1951 р. [61], Римський договір 1957 р. [62], Маастрихтський договір 1992 р. [65], Амстердамський договір 1997 р. [63], Ніццький договір 2001 р. [64], Лісабонський договір 2007 р. [60]. Ці документи регламентують принципи функціонування європейського співтовариства на різних етапах розвитку євроінтеграції та входять до первинного законодавства, тобто мають вищу юридичну силу та пріоритет по відношенню до національного права європейських держав.

Для визначення тенденцій та напрямів розвитку інтеграції європейських країн важливим є дослідження статистичної інформації, яка систематизується такими міжнародними інституціями, як Світовий банк [98], МВФ [104], Міжнародна організація праці [119], Світовий центр конкурентоспроможності [132], Європейський центральний банк [109], Евростат [83], Європейська комісія [103], Європейська рада [95], Європейська рада з міжнародних відносин [116]. Ці організації та установи публікують актуальні статистичні дані та звіти, що дозволяє більш детально досліджувати динаміку інтеграційних процесів та сформулювати уявлення про сучасний стан євроінтеграційних процесів з точки зору соціального, економічного, безпекового та інших вимірів.

Однією з інституцій, яка в Україні здійснює дослідження кількісних та якісних показників Європейського Союзу є, наприклад, аналітичний центр

«Українська призма». Доповіді цієї організації висвітлюють сучасні спільні програми ЄС та можливості для України до них долучитись [3].

Загалом інтеграційні процеси, що відбуваються в Європі, представляють значний інтерес для науковців з різних країн світу. Причому популярним об'єктом дослідження виступають як успіхи євроінтеграції, так і дезінтеграційні тенденції та резистентна спроможність наднаціонального об'єднання.

Дослідження з теми європейських інтеграційних процесів мають певні спільні риси, які об'єднують авторів з однієї країни або ж регіону. Так, автори з країн-членів ЄС та України у більшій мірі фокусують свою увагу на успіхах інтеграції. Крім того, українські дослідження часто містять систематизацію розроблених на заході теорій та підходів. Американські науковці досліджують переважно виклики, які постають перед ЄС, та спроможність європейського співтовариства їх подолати. Турецькі автори фокусують увагу на загрозах дезінтеграції.

Серед вітчизняних науковців теоретичні засади європейських інтеграційних процесів висвітлюються в працях М. Макаренка та Л. Хомутенка. Наприклад, їх спільна робота «Європейська інтеграція» розкриває основні теоретичні підходи щодо формування інтеграційної моделі ЄС [7].

Серед основних теорій слід назвати наступні:

1. Федералістську та неофедералістську. Вони передбачають поступове формування федерації, суб'єктами якої стануть країни-члени ЄС.
2. Функціоналістську та неофункціоналістську. Функціоналісти вбачають, що початковим етапом інтеграції має стати економічна співпраця, оскільки соціально-економічний розвиток потребує кооперації та має об'єднуючу силу. Задля зростання добробуту держави мають поступитись частиною суверенітету та приймати участь у створенні наддержавних структур.

3. Комуникативну теорію К. Дойча. Її основна ідея полягає в тому, що від кількості взаємозв'язків між держави залежить формування почуття спільності цілей, формування єдиної міждержавної спільноти.

У статті О. Сокур «Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів» досліджено основні теоретичні підходи процесу інтеграції. Авторка зазначає, що такі підходи можна умовно поділити на економічні та політичні. Перші витікають з торговельної та фінансової лібералізації, а другі – ґрунтуються на посиленні зовнішньополітичних взаємовідносин між країнами, які мають певні спільні цілі [21].

Вищезазначені теорії активно застосовуються у роботах європейських науковців Ф. Феррера та Х. Крісі. Так, дослідження під назвою «Кризові тиски та європейська інтеграція» демонструє, що процеси формування спільної політики ЄС породжуються кризами різної природи. Рішення, які приймаються інституціями ЄС під час криз, поєднують в собі ідеї неофункціоналізму, міжурядового підходу, постфункціоналізму та федералізму. Тобто автори вбачають у спільних викликах для європейських держав інтеграційний потенціал на майбутнє [69].

Інший підхід мають німецькі політологи Т. Берзель та Т. Ріссе, які у своєму дослідженні «Політика ідентичності, основні державні повноваження та регіональна інтеграція» розглянули різні регіональні об'єднання. Автори приходять до висновку, що регіони – це перш за все соціальні конструкти, тому наративи ідентичності еліт формують основу регіонального інституційного будівництва, що далі вже призводить до економічної та безпекової взаємозалежності [82]. Схожу точку зору висловлює також екс-голова Асоціації дослідження Європейського Союзу Л. Хуге, яка разом із співавторами у роботі «Теорія міжнародної організації» зазначає, що інтеграція є результатом взаємодії раціональних акторів із різних країн, а основною для неї загрозою є націоналізм [75]. Цікавою у цьому контексті є стаття албанської авторки Д. Малай «Вплив європейської ідентичності на інтеграційні зусилля», яка доводить, що підтримка євроінтеграції населенням

Європи ґрунтується на усвідомленні громадянами всеосяжних переваг, включаючи мир, демократію, права людини та верховенство закону [68].

Що ж стосується проблемних аспектів інтеграції, нашу думку, важливими тут є дослідження Л. Глави та Г. Вагнера «Дивергенційні тенденції в процесі європейської інтеграції: небезпека для сталості?». Дослідивши значну кількість емпіричних даних, автори роблять висновок про те, що останні хвили розширення ЄС посили його внутрішні розбіжності та віддалили досягнення економічної конвергенції. Саме це, у свою чергу, призвело до збільшення фінансової допомоги економічно слабшим державам ЄС та загальмувало процес поглиблення європейської інтеграції [76]. Подібні тенденції відзначили також С. Отжес та А. Кацаніду у роботі «За межами Kriesiland: інтеграція в ЄС як суперважливе питання після єврокризи». Автори вважають, що в деяких державах Європейського Союзу, зокрема у північних європейських країнах, євроскептичні погляди є результатом сприйняття євроінтеграції як загрози національній ідентичності. Науковці також виявили взаємозв'язок між прийняттям мігрантів та зростанням спротиву щодо подальшої інтеграції в межах ЄС [80].

Це питання знайшло відображення і в дослідженнях турецького науковця І. Дженгіза. У своєму дослідженні під назвою «Європейський конституціоналізм та його майбутнє після Брекзиту» автор пише, що усвідомлення національної ідентичності є однією з головних причин, що не дозволила ухвалити європейським співтовариством Європейської Конституції. Науковець також зазначає, що вихід Великобританії з Євросоюзу демонструє, що наднаціональні ідеї поки що не мають пріоритету над національною ідентичністю [71]. Більш детально це питання вивчає американо-британська дослідниця П. Норріс, яка у роботі «Розуміння Брекзиту: культурне неприйняття проти економічного невдоволення» зазначає, що в країнах-членах ЄС існує культурне протистояння між представниками національних та загальноєвропейських цінностей, які загострюються під час міжнародних фінансових та економічних потрясінь [78].

Після широкомасштабного російського вторгнення в Україну дослідники почали приділяти увагу вивченню нових тенденцій інтеграційного процесу в ЄС. Наприклад, іспанські науковці у колективній роботі доводять, що після 24 лютого 2022 р. громадська підтримка у всіх країнах-членах ЄС щодо розбудови спільного європейського безпекового та оборонного простору значно зросла та стала сприйматися як необхідне доповнення до членства більшості європейських країн у НАТО [77].

Серед вітчизняних робіт найбільш змістовною у цьому питанні є спільна праця В. Копійки, С. Маковського, М. Миронова під назвою «Європейський Союз у мінливому світі». Вона містить аналіз ключових принципів, передбачених у Глобальній стратегії ЄС 2016 р., крізь призму сучасних викликів. Особливе значення має дослідження стратегічної автономії, яка визначається авторами як центральний інструмент геополітичного позиціонування ЄС. Тобто науковці відзначають тенденцію до поглиблення інтеграції, яка передбачає створення спільної інфраструктури (у тому числі військової) для гарантування безпеки європейських громадян, більшої незалежності від коливань цін на енергоносії та постачання ресурсів з авторитарних країн, створення інструментів швидкого реагування на кризи та підвищення стійкості при потенційному економічному або ж фінансовому тиску ззовні [9].

Роботу вищезазначених науковців багато у чому доповнює доповідь «Нові оборонні рубежі ЄС: перспективи для України», яка була підготовлена у 2022 р. аналітичним центром «Українська призма». Автор доповіді Г. Максак зазначає, що в останні роки зросла кількість спільних оборонних ініціатив ЄС, поштовхом до чого стали бойові дії на території України. Тобто допомога, яка надається європейським співтовариством нашій державі сприяє створенню нових механізмів співпраці [3].

Таким чином, актуальний стан та перспективи інтеграційних процесів ЄС отримали широке висвітлення в джерелах та науковій літературі. Дана тема стала об'єктом вивчення науковців з різних країн, а також міжнародних

установ та національних аналітичних центрів. Водночас науковий підхід у роботах та результати досліджень є досить різними, а ряд тем отримали лише епізодичне висвітлення.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

У процесі будь-якого дослідження вкрай важливо чітко визначити терміни, які будуть використовуватися. Особливо це стосується дослідження європейських інтеграційних процесів, де поширеними є різні дефініції понять.

Ключовим поняттям дослідження є термін «*інтеграція*», який часто використовується з метою визначення характеру співпраці країн європейського регіону. Поняття «інтеграція» тісно пов'язане зі створенням та розбудовою таких міжнародних організацій, як Європейська спільнота з вугілля та сталі, Європейська спільнота з атомної енергії та Європейське економічне співтовариство, а також Європейський Союз.

Проте поняття «інтеграція» є досить широким та виходить за межі власне європейської інтеграції. Цей термін походить від латинського «*integratio*», що перекладається як «згуртування» або возз'єднання, тобто інтеграція є процесом об'єднання відокремлених елементів в єдине ціле [16, с. 94]. Оскільки дослідження входить до сфери міжнародних відносин, то під терміном «інтеграція» буде розумітись саме процес добровільного та взаємовигідного об'єднання, що передбачає створення чи приєднання до спільноти з єдиними нормами та інституціями, на користь яких держави-члени передають певну частину своїх суверенних прав. Така інтеграція буде включати в себе співпрацю у різних сферах (соціально-економічній, політичній, правовій, культурній тощо) та охоплювати країни певного регіону. Тож, розглядаючи саме Європейський Союз, поняття «інтеграція» буде тотожним поняттю «європейська інтеграція» (або ж «євроінтеграція»).

За межами ЄС з євроінтеграцією пов'язане створення та функціонування Асоційованого тріо. Під цим поняттям розуміється тристоронній формат взаємодії України, Грузії та Молдови у питаннях підготовки до членства в ЄС.

Асоційоване тріо з'явилося внаслідок підписання 17 травня 2021 р. міністрами закордонних справ трьох вищезазначених країн у Києві меморандуму про співпрацю. Відповідна назва була надана у зв'язку з тим, що всі три країни мають ратифіковані угоди про асоціацію та визначають членство в ЄС в якості пріоритетного напрямку розвитку [51].

Приєднання нової країни до ЄС передбачає поетапну конвергенцію. *Конвергенція* – це процес зближення країн, які мають різний рівень розвитку економіки, безробіття, інфляції, продуктивності праці тощо. Тобто ЄС ставить перед собою ціль вирівнювання соціально-економічного положення у всіх державах-членах, що буде гарантувати сталий розвиток та економічну ефективність об'єднання. Конвергенція є також складовою приєднання до Економічного і монетарного союзу ЄС, переходу до використання спільної валюти євро. Як повідомляється у Звіті про конвергенцію, підготовленому Єврокомісією, євро має стати єдиною валютою ЄС у цілому, так як це надасть значні практичні переваги у стабілізації цін, зниженні транзакційних витрат, збільшенні прозорості розрахунків [67, с. 3]. До того ж євро є другою найбільш використовуваною валютою світу. Використання у країнах спільної валюти євро визначає їх приналежність до єврозони. *Єврозона* об'єднує 20 держав-членів ЄС, які використовують євро як свою національну валюту.

В інтеграційних процесах важливе значення також має лібералізація візового режиму. Це поняття використовується для опису політики країн-членів Шенгенської зони. *Шенгенська зона* об'єднує 27 європейських держав, між внутрішніми кордонами яких було скасовано прикордонний контроль. Тож у роботі під *лібералізацією візового режиму* розуміється спрощення для країн, з якими підписана відповідна угода, в'їзду до Шенгенської зони та вільного перебування у ній до 90 днів протягом 180-денного періоду [39].

Важливим для нашого дослідження є поняття «геостратегічний союз». *Геостратегічний союз* – це об'єднання країн зі спільним геополітичним баченням та спільними цілями на міжнародній арені, що включає узгоджене використання засобів і методів їх досягнення.

Наступним поняттям, яке тісно пов'язане з європейським інтеграційним процесом, є «*євроатлантична держава*». Це поняття охоплює європейські країни, які є членами спільного безпекового простору, створеного в межах НАТО.

Варто також дати визначення термінам, які використовуються з метою визначення різного роду викликів європейським інтеграційним процесам. Головним із них є поняття «*дезінтеграція*». *Деінтеграція* – це процес послаблення взаємозв'язків між елементами системи, яке створює умови для подальшого потенційного розпаду системи або відокремлення її складових. Тобто дезінтеграційні виклики всередині ЄС створюють загрозу послаблення міжрегіональних економічних, політичних та інших зв'язків на користь збільшення ролі зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних. Прикладом тут є зовнішньополітичне рішення Великобританії щодо виходу з ЄС.

З дезінтеграцією тісно пов'язані прояви євроскептицизму. *Євроскептицизм* – це умовне позначення поглядів громадян та політиків країн-членів ЄС, які передбачають негативне ставлення до євроінтеграції та/або Європейського Союзу у цілому, критику окремих спільних політик чи інституцій ЄС, надаючи пріоритет національному розвитку. Євроскептицизм часто є складовою популістичних правих партій та рухів.

Окрім вищезазначеного, Європейський Союз стикається на сучасному етапі з гібридними загрозами. Як зазначає у статті «*Гібридні загрози та гібридні війни: сутність та аспекти взаємодії*» Т. Рева, під терміном «*гібридні загрози*» розуміється комбіноване використання стороною-агресором силових та підривних методів (серед них виділяється створення сепаратистських рухів, терористичних груп, керованої опозиції, поширення дезінформації тощо), які використовуються державними та недержавними акторами для досягнення цілей, не починаючи оголошеної війни [19, с. 189].

Отже, розкриття змісту основних понять дає більш детальне розуміння досліджуваного матеріалу та результатів дослідження. Ці поняття стосуються як інтеграційних процесів, так і викликів для ЄС.

1.3. Соціально-економічний та політичний профіль Європейського Союзу

Європейський Союз являє собою унікальне політико-економічне об'єднання. Основою створення ЄС стало існуюче з 1 січня 1958 р. регіональне інтеграційне об'єднання під назвою Європейське економічне співтовариство, яке мало на меті економічне зближення європейських держав та створення спільного ринку.

Станом на 2023 р. до складу Євросоюзу входять 27 країн-членів, загальне населення яких складає приблизно 447 млн осіб [87]. Проте слід розуміти, що більшість країн ЄС відносяться до розвинутих, а це обумовлює і зростання населення більш повільними темпами. Основний приріст населення в ЄС відбувається за рахунок напливу мігрантів. За даними Єврокомісії (станом на січень 2022 р.), 38 млн мешканців ЄС (тобто 8,5% населення) народилися за межами Європейського Союзу [120].

Європейський регіон є досить урбанізованим. Так, станом на 2022 р., 75% населення ЄС мешкало у містах [129]. Якщо не брати до уваги малі країни Європи, то найбільша щільність населення в ЄС спостерігається у Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі, Німеччині [112].

Що стосується конфесійного складу населення Європейського Союзу, то ЄС не має жодної закріпленої релігії на наднаціональному рівні. У частині першій статті 17 Договору про функціонування Європейського Союзу зазначено, що ЄС «поважає та не порушує національний правовий статус церков, релігійних об'єднань та громад у державах-членах». Також у пункті 3 цієї ж статті зауважується, що «Союз такою ж мірою поважає визнаний відповідно до національного права статус всіх світоглядних та неконфесійних організацій» [1].

Найбільш поширеною у ЄС релігією виступає християнство (а саме католицизм), що пов'язано з історією розвитку європейського регіону. Близько 73% населення ЄС є християнами [131], проте в останні роки збільшився наплив мігрантів з Близького Сходу та Північної Африки, що

призвело до зростання частки мусульманського населення в країнах Європейського Союзу. Так, у 2010 р. частка мусульман у ЄС складала 3,8%, у 2016 р. – 4,9%, а до 2050 р. прогнозується (за базовим сценарієм), що їх питома вага буде складати 11,2% [94].

Всі громадяни країн-членів є також громадянами ЄС (це означає, що такі особи користуються додатковими правами на кшталт права на свободу пересування, роботу та навчання в державах ЄС). У Євросоюзі офіційними визнаються 24 мови, які можна використовувати в процесі офіційних звернень до інституцій Європейського Союзу [36].

Більшість країн-членів ЄС є парламентськими демократіями. Згідно з Копенгагенськими критеріями, в країнах, які є кандидатами на вступ до ЄС, мають функціонувати стабільні демократичні інститути, які повинні гарантувати верховенство права (фундаментальний принцип ЄС). Якщо звернутися до Індексу демократії (розробленому дослідницьким центром британської компанії Economist Group), то європейський регіон (і саме ЄС) має найбільшу кількість країн у світі, які відносяться до категорії «повністю демократичні». Серед них – Швеція, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Ірландія, Німеччина та інші) [125].

У політичній сфері країни-члени ЄС об'єднані наднаціональними інституціями, принципи функціонування яких були закріплені Лісабонським договором. Сама інституційна система ЄС є багаторівневою та рівноправною. Вона має в певній мірі міждержавний характер і спрямована на гарантування узгодженості та послідовності прийняття зовнішньополітичних рішень країнами-членами ЄС [6, с. 64]. Особливістю прийняття спільних рішень у інституціях ЄС є послідовні переговори, узгодження позицій всіх сторін та голосування, переважно, за принципом одноголосності (консенсусу), що робить неможливим появу «диктату» з боку більш великих за територією, населенням та економічним потенціалом країн.

Згідно з Лісабонським договором [60], основними керівними органами ЄС є:

1. Європейський Парламент – представляє інтереси громадян ЄС і обирається ними шляхом прямого голосування.
2. Європейська Рада – до неї входять глави держав чи урядів країн-членів ЄС.
3. Європейська комісія – вищий орган виконавчої влади в ЄС.
4. Суд Європейського Союзу – вища судова інстанція у рамках ЄС.
5. Рада Європейського Союзу – об'єднує міністрів країн-членів ЄС.
6. Європейський суд аудиторів – визначає законність використання спільних фінансів.
7. Європейський центральний банк – відповідає за монетарну політику, емітує валюту євро.

Загальні політичні орієнтири та пріоритети визначає Європейська Рада, в рамках якої проходять саміти глав держав та урядів країн-членів ЄС. Місцем постійного перебування Ради є Брюссель. Засідання Ради проходять двічі на кожні шість місяців. Через зростання ролі самітів ЄС в останні роки, кількість засідань на найвищому рівні зросли до 8–9 на рік. На самітах глави держав та урядів надається оцінка економічної ситуації в Євросоюзі, а також оцінюються успіхи на шляху виконання стратегічних цілей об'єднання. Прийняття рішень у рамках Європейської Ради здійснюється шляхом консенсусу, крім окремих випадків [10, с. 42–44].

Європейський Парламент ухвалює закони та бюджет Європейського Союзу, до його складу входять представники громадян кожної країни-члена ЄС. Місця в Європарламенті розподіляються за кількість населення у цих країнах. Лісабонський договір визначає, що кількість представників не повинна бути більшою, ніж 751 євродепутат. Станом на 2023 р. Європарламент складається з 705 членів та одного голови, що пов'язано з виходом Великобританії з ЄС. Євродепутати обираються строком на 5 років (останні вибори відбулися у 2019 р.), а процедура виборів встановлюється державами-членами ЄС самостійно [12, с. 80].

До Ради Європейського Союзу входять міністри всіх 27 країн-членів. У засіданнях приймають участь міністри того профілю, питання якого розглядається. Лісабонський договір передбачає, що на Раду, спільно з Європарламентом, покладено законодавчу та бюджетну функції. Тобто Рада ЄС приймає участь у законотворчій діяльності та формує проект бюджету ЄС, який потім ухвалюється Європарламентом. Рада приймає рішення на основі кваліфікованої більшості [7, с. 110–111].

Європейська комісія представляє собою колегіальний наднаціональний орган, який захищає загальні принципи європейської інтеграції. До Єврокомісії входять 27 представників (комісарів) від кожної держави ЄС, які діють незалежно. На Єврокомісію також покладена функція представництва ЄС на міжнародній арені та в міжнародних організаціях [12, с. 95–96]. Президентом Європейської комісії наразі є Урсула фон дер Ляєн, яка проводить активну консолідуючу політику щодо спільних дій ЄС по відношенню до широкомасштабної збройної агресії РФ проти України.

Впливове місце серед інституцій ЄС займає Європейський центральний банк (ЄЦБ), який контролює фінансову стабільність об'єднання через фінансові та кредитні засоби. На сучасному етапі 20 країн ЄС використовують спільну валюту євро, яку емітує Європейський Центральний банк. Члени Правління ЄЦБ призначаються строком на 8 років Європейською Радою (після рекомендацій Ради ЄС). Вищим органом прийняття рішень у ЄЦБ є Керівна рада, до якої входять 6 членів Правління ЄЦБ та 20 глав центральних банків держав-членів зони євро. Останньою до них долучилася Хорватія, яка з 1 січня 2023 р. перейшла на використання євро [54].

ВВП ЄС досить динамічно зріс після пандемії COVID-19, однак в наступні роки прогнозуються більш помірні темпи зростання, що обумовлено зниженням кількості населення та значною інфляцією, яка становила 9,2% у 2022 р. (рекордний показник за всю історію ЄС) [98]. Висока інфляція вимагає від Європейського центрального банку підвищення відсоткової ставки, за якою він здійснює основні операції з банками з надання або залучення коштів

у межах проведення монетарної політики (класичний механізм приборкання інфляції), проте такі дії будуть стримувати ділову активність в економіці, а отже і темпи її зростання у найближчі роки.

Варто зазначити, що в ХХІ ст. ЄС представляє собою одне з найуспішніших економічних інтеграційних об'єднань, посідає друге місце за номінальним ВВП (після США) у світі і третє (після США та КНР) за паритетом купівельної спроможності. Станом на 3-й квартал 2023 року, за даними Міжнародного валютного фонду, номінальний ВВП Євросоюзу становив 18,35 трлн доларів, що представляє собою приблизно 22% світового ВВП [105]. Динаміка росту ВВП ЄС в останні 10 років не була стабільною, проте й інші світові економічні лідери (крім США та Індії) зазнали стагнаційних тенденцій (рис. 1.1.).

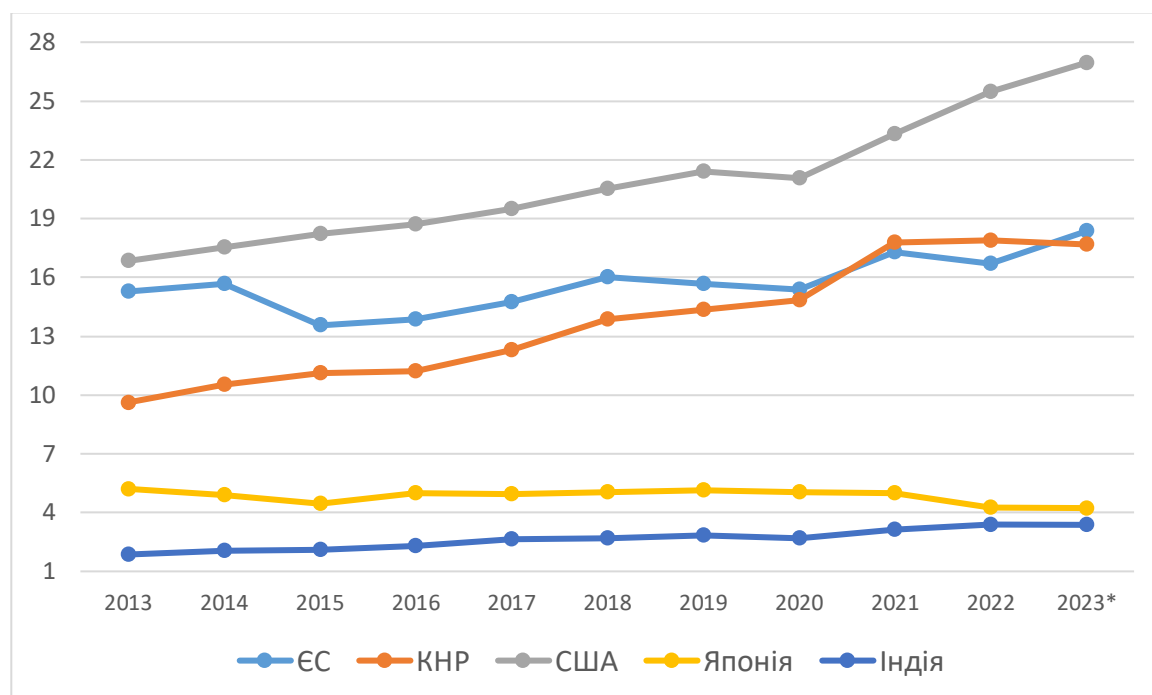

Рис. 1.1. Динаміка номінального ВВП (у трлн дол. США)

Розроблено автором за матеріалами: [105]

Країнам-членам ЄС (особливо тим, що входять до єврозони) характерна домінуюча роль сфери послуг, помірний рівень безробіття та значні податки, а також економічна відкритість для експорту та імпорту (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні макроекономічні показники країн, що входять до зони євро та найбільших економік світу (станом на 2022 р.)

Показник	Одиниця виміру	Країни, що входять до Єврозони	США	КНР	Японія
Чисельність населення	млн осіб	348,4	333,5	1 411,8	124,9
ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності)	тис. євро	38,7	51,5	14,5	31,5
Структура ВВП:					
сільське і лісове господарство, рибальство	% від загального	1,8	1,0	7,7	1,0
промисловість і будівництво	% від загального	25,6	18,5	40,1	28,9
сфера послуг	% від загального	72,6	80,5	52,3	70,1
Рівень безробіття	% робочої сили	6,7	3,6	5,5	2,6
Державний борг	% від ВВП	90,9	111,9	77,1	229,2
Державні доходи:	% від ВВП	46,9	32,9	25,5	38,1
з них прямі податки	% від ВВП	13,5	13,2	×	11,1
з них непрямі податки	% від ВВП	12,9	7,1	×	9,2
Державні витрати	% від ВВП	50,5	44,9	33,1	44,3
Експорт товарів та послуг	% від ВВП	31,2	11,7	20	21,7
Імпорт товарів та послуг	% від ВВП	30,7	15,4	17,4	25,5

Джерело: [121]

Основними статтями експорту ЄС у 2022 р. були: машини, обладнання, прилади та ядерні реактори (з часткою близько 15%); фармацевтична продукція (11%); транспортні засоби (10%) та інше. В імпорті країн ЄС домінували наступні товари: мінеральні ресурси, нафтопродукти, бітумні речовини (27%); електричні машини та обладнання, апаратура (близько 13%);

котли, машини, механічні пристрої та ядерні реактори (9,5%) тощо. Основними торговельними партнерами ЄС є США, КНР, Швейцарія та Британія [84].

Євросоюз недостатньо забезпечений природними ресурсами, що й визначає їх домінуючу роль у імпорті. Серед енергоносіїв, тільки за видобутком вугілля дві країни ЄС входять у 10-ку світових лідерів (це передусім Німеччина та Польща) [88].

Частка послуг у зовнішній торгівлі ЄС складала 30,9% у 2022 р., що вказує на постіндустріальний характер економіки об'єднання [134]. Така економіка є привабливою для зовнішніх інвесторів. Так, за даними Євростату, у 2021 р. до ЄС був спрямований найбільший потік прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у світі. Зокрема, на ЄС припадало 36% світових ПІІ [133].

Європейському Союзу також характерні значні соціальні витрати, які покликані знизити рівень соціальної нерівності та гарантувати виконання соціальних програм для різних верств населення. Наприклад, Франція є лідером серед розвинутих країн світу за соціальними витратами (вони становили 31,6% ВВП у 2022 р., тоді як середній рівень по країнах-членах ОЕСР був 21,1%). У п'ятірку також входять Італія, Австрія, Фінляндія, Бельгія (з соціальними витратами близько 29% ВВП) [115].

Варто зазначити, що економіка ЄС є досить диференційованою. Це добре відстежується, наприклад, за показником продуктивності праці (демонструє вартість товарів та послуг, які виробляє працівник за одиницю часу). Так, за даними Міжнародної організації праці, Люксембург посідає перше місце у світі за цим показником (136,5 доларів на відпрацьовану годину), Ірландія – друге (122 дол./год), а Болгарія – 69-те (25,6 дол./год) [119]. Тобто інноваційні впровадження задля високої продуктивності економіки стосуються в більшій мірі саме північно-західних країн ЄС.

Аналогічна ситуація простежується і щодо позиції європейських держав у міжнародних рейтингах. Так, у 2023 р. Данія посідає перше місце у світі в рейтингу міжнародної конкурентоспроможності, Ірландія друге, а деякі

східноєвропейські держави ЄС не входять і до перших 50 країн у даному рейтингу (Латвія – 51-е місце, Словаччина – 53-е місце, Болгарія – 57-е місце) [132]. Якщо ж звернутися до іншого рейтингу, а саме до Індексу розвитку людського потенціалу (який складається ООН), то за цим показником такі держави-члени ЄС, як Норвегія, Данія, Швеція, Ірландія, Німеччина та Нідерланди входять до першої десятки світу, а Румунія та Болгарія займають лише 53-е та 68-е місце відповідно [106]. Тож національні економіки всередині ЄС продовжують зберігати притаманні їм риси.

Таким чином, матеріал розділу демонструє, що у науковців немає єдиного підходу до визначення характеру та тенденцій євроінтеграційних процесів, а результати дослідження багато у чому залежать від країни походження автора. Проте, в останні роки, дослідження нових інтеграційних можливостей (особливо в сфері спільної безпеки та оборони) стало більш актуальним, аніж аналіз дезінтеграційних викликів, що пов'язано з широкомасштабною агресією Росії та геополітичними змінами в світі. Основні поняття роботи також стосуються процесів євроінтеграції та сучасних загрозливих явищ для них. Що ж до політичної та економічної організації ЄС, то Євросоюз має розгалужену систему наддержавних інституцій з рівним та демократичним представництвом для кожної Європейського Союзу. Основні рішення приймаються в ЄС на основі консенсусу. В економічному вимірі країни ЄС об'єднані спільним вільним ринком, є переважно розвинутими та мають постіндустріальний характер економіки, що концентрується на виробництві товарів з високою доданою вартістю. Проблемним залишається збереження внутрішньої диференціації між економіками держав-членів ЄС, а також високий рівень інфляції в останні роки.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄВРОПІ

2.1. Витоки європейської інтеграції

Розуміння сучасного стану, загроз та перспектив європейським інтеграційним процесам неможливе без історичного огляду їх розвитку. Впродовж історії європейського регіону особливо важливим було формування спільної ідентичності, що мала в своїй основі греко-римську культуру та християнську релігію. Як зауважував перший федеральний президент Німеччини Теодор Гойс, Європа стоїть на трьох височинах – це Акрополь, Капітолій і Голгофа, які представляють грецьку культурну спадщину, римську правову систему та християнство [73, с. 81].

Перша спроба утворення європейської єдності традиційно відноситься до періоду імперії Карла Великого (IX ст. нашої ери), який захопив Ломбардію в Італії, підкорив саксів, Баварію. До його імперії увійшов весь західноєвропейський регіон, за винятком Іспанії та Британських островів. За часів його перебування при владі в державі в якості основної релігії утвердилось християнство. Самого Карла Великого в історичній хроніці часто називали «Батьком Європи». Він прагнув до реалізації принципу «царства божого» на землі, що поєднувалося би з традиціями пізньоримської імперії. Так, Карл Великий намагався уніфікувати свої володіння на основі християнської релігії, запровадження системи навчання, єдиної валюти, офіційної мови (латини), кодифікації законодавства тощо [18, с. 17–18]. Проте це об'єднання проіснувало недовго. Після смерті Карла Великого імперія розкололася на 3 частини, які стали прабатьківщиною сучасної Німеччини, Франції та Італії – основних країн ЄС.

Подібні до Карла Великого плани мав і німецький король Оттон I Великий (912–973 рр.), який після завоювання півночі Італії у 962 р. оголосив про створення наддержавного союзу німецьких, франкських, італійських, балканських і західнослов'янських держав і народів. Ідейною основою єдності

виступала католицька релігія. Це об'єднання отримало назву Священна Римська імперія, а починаючи з 1512 р. – Священна Римська імперія німецької нації. Вона проіснувала до 1806 р. [18, с. 18].

Подальші спільні дії європейських народів були пов'язані, головним чином, з протидією загрозі арабської експансії, що знайшло відображення у спільних хрестових походах. Так, французький правознавець періоду Середньовіччя П'єр Дюбуа у трактаті «Про повернення Святої Землі» (1306 р.) писав про необхідність єдиної зовнішньої політики, яка б гарантувала успішність у походах проти мусульман з метою відвоювання Палестини. Дюбуа зауважував, що постійні війни між народами Європи послаблюють християнську цивілізацію у протистоянні з мусульманами [23, с. 15]. Для вирішення протиріч, він запропонував створити конфедерацію європейських монархій (під керівництвом французького короля), яка б мала свою асамблею та міжнародний суд. Проект Дюбуа мав на меті стимулювати правовими засобами об'єднавчі зусилля європейців. П. Дюбуа вперше висунув інтеграційну ідею з метою забезпечення миру в Європі [18, с. 22].

В епоху пізнього Середньовіччя ідея об'єднання Європи набула подальшого розвитку. Вона мала забезпечити внутрішній стійкий мир на континенті. Особливе значення при цьому мала османська загроза. Так, після захоплення Константинополя османами, чеський король Іржі Подебрад (1420–1471 рр.) запропонував укласти «Договір про союз і конфедерацію між Францією, Чехією та Венецією для протидії Туреччині» (а потім і «Лігу миру»). Мета об'єднання полягала у подоланні міжусобиць між християнськими державами для посилення їх оборонного потенціалу. В основу проекту була покладена ідея «любви і братерства» між християнами. На відміну від проекту Дюбуа ініціатива Іржі Подебрада передбачала рівноправний союз трьох держав, а також рівний розподіл голосів між умовними фракціями кожної держави-учасника. Принципи функціонування конфедерації були наступні: якщо одна з країн об'єднання стане об'єктом нападу ззовні, то інші держави-члени повинні прийти їй на допомогу, а

внутрішні конфлікти повинні вирішуватись дипломатичним шляхом. Союзні зібрання повинні були проходити раз на 5 років. Збори формували спільну раду та обирали президента. Наднаціональний підхід мав деякі схожі риси з сучасним Євросоюзом. Втім даний проект так і не був реалізований через конфлікт з Римським папою (папа Пій II відлучив Подебрада від церкви), а також у зв'язку з феодалною реакцією в самій Чехії [18, с. 26–29].

Інтеграційні ідеї в Європі отримали подальший розвиток в період Нового часу. Значний ідейний внесок в цей період зробив Шарль де Сен-П'єр під час мирної конференції в місті Утрехт, що мала підвести підсумки війни за іспанську спадщину. У 1712 р. ним було опубліковано «Проект вічного миру в Європі», в якому Сен-П'єр підкреслював спільну історію, релігію, географічні умови європейських держав, що могло стати надійним об'єднуючим поштовхом до спільної організації. Французький дипломат бачив необхідність у встановленні рівноваги серед європейських монархій і навіть висував ідею «загальноєвропейської монархії», що виражалось б у міжнародних угодах та створенні сталих інститутів. Керівним органом повинен був стати Європейський Сенат (де були б представлені всі держави) та спеціальна Комісія, що складалася б з 5 сенаторів та виконувала б роль уряду.

Подібні ж ідеї розробляв і відомий французький філософ Жан Жак Руссо. Проте останній скептично ставився до дієвості спільних монархічних інституцій. Руссо був прибічником союзу вільних народів [18, с. 38–41]. Певний синтез існуючих ідей та доповнення зробив інший відомий філософ епохи Просвітництва – Імануїл Кант. Оскільки причинами конфліктів на європейському континенті були вузькоєгоїстичні інтереси окремих монархій, Кант висловлював ідею усунення причини виникнення військових конфліктів шляхом перетворення національних держав Європи на цілісну європейську федерацію у вигляді союзу рівноправних народів, що сприяло б збереженню миру та безпеки на континенті [72, с. 78].

Проте до другої половини ХХ ст. збройні конфлікти та протиріччя між найбільшими європейськими державами зберігалися. Як зауважував Г. Кіссінджер: «Рівновага сил охороняла свободу окремих держав, але не зберігала мир у Європі» [15, с. 51]. Одним з поворотних моментів стала Перша світова війна, за підсумками якої центр міжнародних економічних відносин почав переміщуватись до США. Країни регіону переживали післявоєнну економічну кризу (особливо це стосується Німеччини, яка повинна була платити значні репарації), серед населення посилювались радикальні погляди. Ситуацію погіршила Велика депресія, яка завершила розкол Європи на право-авторитарні та ліберально-демократичні країни.

Поліпшення ситуації бачилось у формуванні спільної економічної політики західноєвропейських держав. Промисловці, банкіри, політики та представники інтелігенції збиралися в 1920-х рр. на конгреси, що проводились Пан-європейським союзом, ініціатором яких виступав австрійський філософ і письменник Р. Куденхове-Калергі. В основу нового європейського об'єднання мала бути покладена франко-німецька угода. Проте в той час ці країни мали значні протиріччя і практичне втілення даної ідеї виявилось неможливим. Реальним же успіхом стало ухвалення у 1921 р. угоди про економічний союз між Бельгією та Люксембургом, яка передбачала здійснення спільної внутрішньо- та зовнішньоекономічної політики [7, с. 35].

Друга світова війна мала ще більш негативні наслідки для Європи. Хоч право-авторитарні режими (союзники Гітлера) в переважній більшості були повалені, новим геополітичним фактором став Радянський Союз. Відносини між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції почали загострюватися і вже на початку 1946 р. Радянський Союз перетворився на головного суперника США. В цих умовах перед європейськими країнами постала гостра необхідність не тільки післявоєнної відбудови, але й створення єдиного економічного, політичного, військового та ідеологічного поля для збереження своїх позицій у системі міжнародних відносин. Особливу ініціативу у цих процесах проявив В. Черчилль. Ще 8 жовтня 1942 р. у

меморандумі до воєнного кабінету він робив заяви про перспективу об'єднання європейських держав у рамках Європейської Ради. Пізніше, 19 вересня 1946 р., під час виступу в Цюріхському університеті В. Черчилль пояснював необхідність створення нових спільних механізмів з метою недопущення переозброєння Німеччини та зниження вірогідності нового конфлікту у західній Європі, що також потребувало примирення Німеччини та Франції. В самій Британії В. Черчилль очолив рух за єдину Європу [18, с. 98–100].

Безпекові питання почали вирішуватися шляхом підписання Брюссельського договору 1948 р. між Францією, Британією та країнами Бенілюксу (під приводом необхідності попередити можливу агресію з боку Німеччини). Дана угода була спрямована на спільну військову та кооперацію держав Західної Європи. На базі цього договору в 1954 р. був створений Західноєвропейський союз. У 1949 р. за участі США був створений блок НАТО.

Початок 1950-х рр. відзначився організаційним оформленням нових міждержавних економічних об'єднань у Західній Європі. Нові об'єднання передбачали обмеження країнами-підписантами частини свого суверенітету та передачу деяких функцій наднаціональним інституціям. Цей підхід був складовою представленою 9-го травня 1950 р. плану Монне та Шумана, який був заснований на комунітарних засадах [12, с. 12–13].

У 1951 р. в столиці Франції було підписано Договір про заснування Європейської спільноти вугілля і сталі (ЄСВС), який набув чинності 23 липня 1952 р. Країнами-учасницями були: Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди. Метою ЄСВС було недопущення нової війни шляхом об'єднання стратегічно важливих галузей – вугільної та сталеливарної промисловості Німеччини та Франції, а також створення спільного ринку. Третина статей Договору регламентувала інвестиційну політику, розвиток виробничої сфери, умови конкуренції вищезазначених галузей економіки. Проте інтеграційний потенціал ЄСВС значно перевищував технічні

економічні аспекти угоди, оскільки на його основі створювалася і система міжнародних інституцій: Вищий керівний орган, Раду міністрів, Асамблею і Суд. Основним законодавчим органом був Вищий керівний орган, який складався з 9 представників, які призначалися державами-членами на шість років, і після призначення діяли незалежно. Подібним чином було і з Судом: судді повинні були керуватися у своїй практичній діяльності установчим договором та відповідними нормативно-правовими актами, але також не отримувати інструкцій від країн-членів. Цей орган ухвалював обов'язкові за своєю юридичною силою акти. Рада міністрів складалася з представників урядів країн-учасниць та контролювала діяльність ЄСВС. Асамблея мала в рамках Договору невеликі повноваження і виступала скоріш дорадчим органом. Основне право Асамблеї – можливість кваліфікованою більшістю (2/3 голосів) відправити у відставку всіх членів Вищого керівного органу. В ході функціонування цих інституцій було практично опрацьовано співвідношення наддержавного і міждержавного компонентів, можливість їх «співіснування». Договір про ЄСВС мав термін дії до 2002 р. [12, стр. 13–16].

На другому етапі було утворено дві нові спільноти (відповідно до умов Римського договору): Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії. Договір набув чинності 1 січня 1958 р. Також було підписано Конвенцію про деякі спільні інституції, яка передбачала створення Європейського Парламенту та Європейського Суду. На цьому етапі інтеграція почала поширюватися на всі сектори економіки країн-учасниць (основними практичними заходами стало встановлення митного союзу зі спільними зовнішніми тарифами, формування спільних сільськогосподарських, торговельних, транспортних політик, також підвищення мобільності трудових ресурсів та капіталу). Згідно з положеннями преамбули договору, цілями ЄЕС були забезпечення миру та свободи у Європі, а також створення бази для подальшого об'єднання. Що стосується іншої спільної ініціативи – Європейського співтовариства з атомної енергії – метою цієї організації було мирне використання ядерної енергетики, що передбачало

проведення спільних досліджень у цій сфері, обмін технічною інформацією, контроль над радіоактивними матеріалами тощо. Важливість цієї інституції полягає ще у тому, що Євратом повинен був допомогти знизити енергетичну залежність країн-членів від поставок нафти з Близького Сходу [7, с. 42–43].

Варто також відзначити, що в цей період почалося розширення об'єднання європейських країн. У 1973 р. до шістки засновників ЄЕС доєдналася Великобританія, Данія та Ірландія. Процес вступу цих країн тривав понад 11 років (наприклад, уряд Британії прийняв рішення щодо початку переговорів про вступ ще у 1961 р., але президент Франції Шарль де Голль у 1963 р. застосував право вето, так як Франція могла втратити свої позиції в об'єднанні). Три держави, що приєдналися до Європейського Співтовариства в процесі другого та третього етапів розширення, мали ряд схожих рис: вони відносилися до країн з авторитарним режимом до початку переговорів про вступ. Так, Греція була асоційованим членом Європейського Співтовариства з 1961 р., але демократичний уряд у країні з'явився тільки у 70-х рр. ХХ ст., тому переговори були розпочаті лише в 1976 р. і тривали три роки. Що стосується Іспанії та Португалії, то їх вступ тривав понад 8 років та був досить складним, країни повинні були пройти перехідний термін з певними обмеженнями доступу до спільного ринку. Поштовхом до членства Іспанії було: геополітичні зміни (ліквідація колоніальної системи і переорієнтація економіки країни на ринок ЄЕС), подолання наслідків диктатури Ф. Франко, економічне піднесення в країні [7, с. 48–52].

На третьому етапі було ухвалено Єдиний європейський акт (ЄСА), який було підписано у 1986 р. ЄСА допоміг у розширенні спільної правової бази, визначив ціллю створення до 1 січня 1993 р. єдиного внутрішнього ринку. Для забезпечення реалізації поставленої цілі вносилися також відповідні зміни в інституційну структуру, такі як нові положення, що стосувались процедури голосування в Раді міністрів, а також розширення повноважень Європейського Парламенту та створення Суду першої інстанції. Важливим було узгодження

механізму прийняття рішень, оскільки перехід до єдиного внутрішнього ринку передбачав прийняття близько 300 законодавчих актів [10, с. 21–22].

Отже, європейські інтеграційні процеси обумовлювались особливостями історичного розвитку регіону. Протягом європейської історії потреба у підтримці миру та безпеки була визначальним стимулом для наднаціонального об'єднання.

2.2. Основні етапи євроінтеграції наприкінці ХХ – в першій чверті ХХІ ст.

Створення Європейського Союзу (на основі Європейського економічного співтовариства) відбулось відповідно до Маастрихтського договору 1992 р. Нове об'єднання передбачало наступні сфери співпраці: розпочався процес формування спільної соціально-економічної системи, спільної зовнішньої політики та політики безпеки, активізувалось співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ [12, с. 21].

За роки свого існування, Європейський Союз пройшов декілька хвиль розширення (Таблиця 2.1.).

Таблиця 2.1

Ключові етапи розширення ЄЕС та ЄС

Етап розширення	Нові держави-члени	Рік
Перший	Великобританія (перебувала в ЄС до 2020 р.), Данія, Ірландія	1973 р.
Другий	Греція	1981 р.
Третій	Іспанія, Португалія	1986 р.
Четвертий	Австрія, Швеція, Фінляндія	1995 р.
П'ятий	Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Мальта, Кіпр	2004 р.
Шостий	Болгарія, Румунія	2007 р.
Сьомий	Хорватія	2013 р.

Джерело: [103]

Починаючи з 1993 року, Маастрихтським договором було розширено структуру співпраці: національні уряди тепер почали розділяти компетенції з

наднаціональними інституціями (за принципом субсидіарності та пропорційності) у сферах промислової політики, охорони здоров'я, захисту прав споживачів, освіти та професійної підготовки, молодіжної політики та культури. Значна увага у договорі приділяється соціально-економічній згуртованості, задля досягнення якої було утворено дорадчий орган Комітет регіонів (з 222 представниками країн-членів ЄС та такої ж кількості заступників). Практична ж реалізація програм з конвергенції почала фінансуватися Фондом згуртованості. Договір модифікував і політичні інститути ЄС: Європарламент почав приймати участь у прийнятті рішень, отримав право затверджувати склад Єврокомісії (до цього, склад Єврокомісії формувався урядами держав-членів, а вплив на неї Європарламенту був лише формальним). Рада ЄС розширила практику прийняття рішень на основі кваліфікованої більшості голосів, причому розподіл голосів був складений таким чином, щоб 2 великі країни, якщо їх не підтримують інші, могли зазнати поразки при голосуванні (тобто з'явилися гарантії відсутності диктату «великих держав» ЄС). В цілому ж, інституційна структура Євросоюзу після ухвалення Маастрихтського договору стала більш демократичною [10, с. 24–26].

У Договорі передбачається і процедура розширення Євросоюзу. Стаття 49 закріплює можливість подачі заявки щодо набуття членства ЄС для кожної європейської держави. Більш детально умови членства розкривають Копенгагенські та Мадридські критерії.

Першими країнами, які доєдналися до новоствореного ЄС були Австрія, Швеція та Фінляндія (у 1995 році). Ця група країн також мала спільні ознаки: вони були нейтральними під час холодної війни (та межували або ж з СРСР, як Фінляндія, або з соціалістичним блоком, як Австрія), мали стабільний соціал-демократичний уряд, невелику кількість мешканців та високий рівень життя населення [99]. Нові геополітичні умови дозволили країнам вступити до ЄС.

Розширення ЄС потребувало і оновлення законодавчої бази. Саме тому у 1997 р. було підписано Амстердамський договір. У ньому було визначено, що для досягнення цілей ЄС вкрай важливим є суворе дотримання і охорона основних прав людини. Це мало бути забезпечено європейськими інституціями, а в разі порушення прав, громадяни мають право на юридичний захист з боку Суду ЄС. На позачерговому саміті ЄС у фінському місті Тампере (жовтень 1999 р.), обговорювалася ідея створення «Європейського простору свободи, безпеки та правосуддя» (ЄПСБП), яка передбачала поетапне наближення всіх правоохоронних систем держав-учасниць до єдиного європейського стандарту. Тобто основною метою була ліквідація тих розбіжностей в системах правосуддя держав-членів Євросоюзу, які б могли використовувати злочинці, а також надання права рівного захисту прав громадян у суді будь-якої держави ЄС. Відповідно рішення національних судів почали визнаватися на всьому просторі ЄС [12, с. 28–29].

Напередодні найбільшого розширення в історії ЄС, законодавче регулювання спільних інститутів було ще більше адаптоване до функціонування в новому складі. Так, 26 лютого 2001 р. було підписано Ніццький договір, який визначив новий склад Європарламенту (максимально 750 членів та один головуєчий) та розширив його повноваження у питаннях, що стосувались призначення голови і членів Єврокомісії, ухвалення спільних рішень. Договір посилив принцип рівності та демократичності: найбільші держави-члени втратили можливість мати 2 представників у Єврокомісії. Зміни зазнала і судова система ЄС: суд першої інстанції отримав статус самостійного судового органу (тепер він має право розглядати справи у преюдиційному порядку), були передбачені спеціальні судові палати. Перша з них – Суд у справах цивільної служби – почала функціонувати з 2006 р. До її компетенції ввійшов розгляд трудових суперечок між цивільними службовцями апарату ЄС і інститутами Євросоюзу [12, с. 31–32].

Важливим для подальшого розширення ЄС був також саміт 1994 р. в Ессені, де була ухвала стратегія вступу (яка передбачала структурне

співробітництво, а також підготовку Білої книги) колишніх європейських країн-членів Варшавського договору до ЄС. Розширення 2004–2007 рр. стало для ЄС значною геополітичною подією, так як територія Євросоюзу збільшилась на 23%, а населення – на 20%. Цікаво, що вищезазначений приріст в економічній площині був не таким значним – ВВП ЄС збільшився лише на 9%. Це було обумовлено дисбалансом економічного розвитку між західною та східною Європою, який склався історично. Розширення 2004 р. мало наступні особливості: до цього європейське співтовариство рухалося у напрямку більшої інтегрованості, нові країни-члени не відповідали в повній мірі Копенгагенським критеріям. Процес адаптації національного законодавства до моменту вступу не був завершений. Що ж стосується Болгарії і Румунії, то їх вступ до ЄС тривав 12 років, оскільки країни мали досить слабку економіку і високий рівень корупції. Вони також не відповідали критеріям вступу і вирішальним був геополітичний фактор [7, с. 58–61].

У 2007 р. була підписана Лісабонська угода, яка закріпила більшість положень нератифікованої Конституції ЄС. Вона досі залишається у проекті, бо передбачений у ній принцип прийняття рішень більшістю голосів, за якими б стояло не менше 60% населення ЄС, не знайшов підтримки у всіх державах-членах. Відповідно до Лісабонського договору, ЄС набув міжнародної правосуб'єктності (отримав право укладати міжнародні договори та бути членом міжнародних організацій). Тепер Президент Європейської Ради має повноваження представляти ЄС на міжнародній арені, і в цілому Європейська Рада набула статусу окремої інституції. З'явилась посада Високого представника з питань зовнішньої політики та безпеки, який головує на засіданнях Ради Міністрів ЄС з питань закордонних справ. Також було утворено нову інституцію під назвою Європейська служба зовнішніх справ, яка співпрацює з Єврокомісією у питаннях зовнішніх зв'язків ЄС. Цьому органу підпорядковані колишні делегації Єврокомісії, які з ратифікацією Лісабонського договору стали Делегаціями ЄС, тобто повноцінними представництвами об'єднання [34]. Лісабонська угода також окреслила

європейські цінності: повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини та національних меншин. Вони доповнили критерії набуття членства в ЄС: тепер стаття 49 Договору має положення про те, що заявку на членство може подати країна, яка не тільки є європейською географічно, але й дотримується спільних для ЄС цінностей, окреслених вище. З'явилася також і стаття про право виходу з об'єднання [12, с. 4–5].

Новим етапом у розвитку євроінтеграційних процесів став вступ Хорватії в ЄС у 2013 р. Шлях від подачі заявки до набуття членства тривав для Хорватії близько 10 років. Хоч її реформи, спрямовані на гарантування верховенства права та боротьбу з корупцією, були високо оцінені ЄС, вирішальним фактором для приєднання також була геополітика та потреба стабільності на Балканах. Тривала війна на теренах колишньої Югославії вимагала від ЄС рішучих дій. Саме приєднання Хорватії до ЄС відкрило можливість євроінтеграційного шляху для всіх інших балканських країн задля встановлення міцного миру в історично неспокійному регіоні [55].

Разом з політичною системою, почала розширюватися і наднаціональна економічна координація та співпраця. Як демонструє рис. 2.1., у 1993 р. було сформовано спільний ринок, який включав відсутність мит та свободу руху товарів, послуг, трудових ресурсів і капіталу всередині ЄС [6, с. 45–46].

Рис. 2.1. Етапи економічної інтеграції в межах ЄС

Розроблено автором за матеріалами: [8, с. 18]

Відповідно до Плану Делора (Жак Делор був Президентом Єврокомісії з 1985 по 1995 рр.), до 1999 р. повинен був утворитись Європейський монетарний (валютний) союз (ЄМС), який зміг би гарантувати стабільність валютної системи ЄС. Вирішальну роль у цьому зіграло створення Європейської системи центральних банків на чолі з ЄЦБ. На останній була покладена функція контролю за додержанням макроекономічних показників країн Євросоюзу. Для країн які не доєдналися до ЄМС, було передбачено регулювання відносин на основі Пакту про стабільність і зростання (тобто вони також не повинні перевищувати межу в 3% бюджетного дефіциту). У рамках ЄМС, з 1 січня 1999 р., була запроваджена спільна валюта євро, яка спочатку була тільки у безготівковій формі, а з 2002 р. отримали і готівкову форму. З цього моменту ЄЦБ отримав монопольне право на здійснення емісії грошей (євро), а також почав виконувати функцію підтримки стабільності цін та валютного курсу. Через наслідки глобальної фінансової кризи 2008 р., країни-учасниці єврозони 2 лютого 2012 р. підписали угоду про створення Європейського механізму стабільності, складовою якого став Фонд фінансової стабільності з бюджетом пів трильйона євро. Він розпочав надавати допомогу країнам ЄС починаючи з жовтня 2012 р. [5, с. 143–144].

Фінальним етапом економічної євроінтеграції стало утворення європейського банківського союзу. Рішення про це було узгоджено на Саміті ЄС 2012 р. Єдина система регулювання європейських банків почала діяти з 2014 р. В основу функціонування банківського союзу було покладено: єдиний механізм нагляду, єдиний механізм санації, європейську систему гарантування вкладів. Функцію єдиного банківського нагляду виконує ЄЦБ, який має право надавати або скасовувати ліцензію на банківську діяльність держав єврозони, встановлювати банківські стандарти, проводити перевірки системно важливих банків. Основні наглядові операції здійснюються стосовно системно важливих банківських установ (це такі банки, сукупність активів яких перевищує 30 млрд євро), на них припадає майже 80% активів єврозони. Менш значні банки

контролюють національні органи держав-членів у співпраці з ЄЦБ, який здійснює опосередкований нагляд [26, с. 66].

Що ж стосується подальших інтеграційних ініціатив, то відповідно до статті 42(б) Лісабонського договору та цілей Глобальної стратегії ЄС, 11 грудня 2017 р. було утворено Постійне структуроване співробітництво (PESCO) для розвитку Спільної політики безпеки та оборони. Поштовхом до його утворення стало загострення геополітичної ситуації у світі та процес виходу Великобританії з ЄС (остання виступала проти оборонної інтеграції).

PESCO передбачає процес поступового поглиблення оборонної співпраці країн-членів ЄС з метою утворення інфраструктури реагування на будь-які воєнні загрози та виклики, що повинно підвищити безпеку громадян ЄС. Після приєднання Данії (23 травня 2023 р.) до ініціативи, вона стала охоплювати майже весь Євросоюз, окрім Мальти (країна зберігає нейтралітет) [111]. В рамках PESCO ставляться наступні цілі для держав-учасниць: частка інвестицій у витратах на оборону повинна складати 20%, збільшення спільних проектів стратегічної оборони, створення системи спільних закупок військової техніки та обладнання, обмін інформацією та спільні навчання тощо [86].

Важливим у розвитку Спільної політики безпеки та оборони ЄС є також створений у 2021 р. Європейський фонд миру. Він представляє собою позабюджетний інструмент, який має два напрями спрямування коштів: на миротворчі місії ЄС та на військову допомогу третім країнам. Нагляд за виділеними коштами покладено на директора Служби зовнішньополітичних інструментів Єврокомісії [3, с. 4]. У 2023 р. Рада ЄС ухвалила рішення про збільшення коштів Європейського фонду миру до близько 8 млрд євро на період до 2027 р., що було мотивовано необхідністю укріплення оборонного потенціалу країн-кандидатів на членство в ЄС (перш за все України) [95].

У березні 2023 р. також була створена платформа спільних закупівель газу, що є вкрай важливим для підвищення енергетичної безпеки після поетапної відмови від російських енергоносіїв. Платформа передбачає координацію у визначенні необхідного попиту, використанні енергетичної

інфраструктури країн-членів ЄС, пошуку неросійських постачальників із залученням можливостей глобального ринку [33].

Таким чином, Маастрихтський договір вивів європейське об'єднання на новий етап розвитку, на якому економічне співробітництво доповнилося широким колом завдань: було утворено валютний союз, банківський союз та спільні політики. Причому зі зміною геополітичної ситуації у світі, останні почали фокусуватися на розвитку спільної оборонної політики та енергетичної безпеки.

2.3. Сучасні проблеми Європейського Союзу

Розглянувши основні успіхи євроінтеграції, доречно буде сфокусувати увагу на тих викликах, з якими стикається ЄС. Серед них можна виділити наступні:

- 1) проблема забезпечення енергетичної безпеки ЄС;
- 2) міграційні кризи;
- 3) активізація правих політичних сил та посилення євроскептицизму в Європі;
- 4) Брекзїт та його наслідки;
- 5) структурна проблема ідентичності;
- 6) трансформація архітектури європейської та світової безпеки в зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України;
- 7) економічні виклики;
- 8) подолання негативних наслідків пандемії COVID-19.

Через значну концентрацію промисловості в європейському регіоні, потреби країн-членів ЄС в імпорті сировинних ресурсів є значними. Будівництво, хімічна, автомобільна та аерокосмічна промисловість, машинобудування та обладнання – ось деякі з галузей, які найбільше залежать від доступу до сировини. У 2022 р. вартість імпорту та експорту сировинної продукції між ЄС та рештою країн світу склала 201 млрд євро. Як демонструє

рис. 2.2. (на якому подані щорічні дані по імпорту, експорту, а також показники торговельного балансу Євросоюзу), у період з 2002 до 2022 року торгівля сировиною між ЄС та зовнішнім світом збільшилась більш ніж утричі, що еквівалентно середньорічному зростанню на 5,9%.

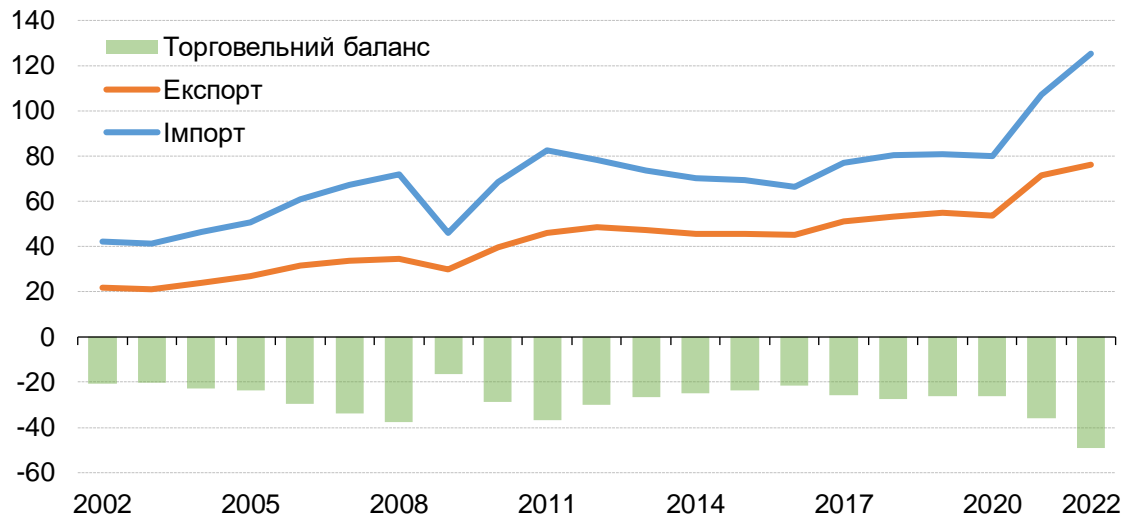

Рис. 2.2. Торгівля сировинною продукцією між ЄС та зовнішнім світом у млрд. євро (за 2002–2022 рр.) [101]

При цьому значна частка сировини на європейський ринок надходить з Росії, яка постачає близько 45% імпорту газу, 25% нафти, 45% вугілля та 20% уранової руди [46].

Надмірна залежність держав Європейського Союзу від поставок енергоресурсів з Росії дозволяє РФ вдаватись до енергетичного шантажу. Данні фінської міжнародної фінансової групи Nordea вказують на те, що російська транснаціональна енергетична компанія Газпром у 2021 р. значно відхилилась від графіку заповнення газових сховищ у Німеччині: заповнення газосховищ у вересні 2021 р. було на рівні, який більш ніж в 2 рази нижчий за мінімальні показники п'ятирічного періоду до цього [130]. Не дивно, що це призвело до сплеску цін на газ та збільшенню дефіциту торгівлі енергоносіями в ЄС. До того ж, російське вторгнення в Україну супроводжувалось істотним підвищенням цін на енергоносії, сировину та напівфабрикати на світовому ринку.

Російське вторгнення також спровокувало зростання міграційних потоків, спрямованих до країн ЄС. Ще в 2015 – 2016 рр., через воєнні дії у Сирії та нестабільності на Близькому Сході, у ЄС було зареєстровано близько 2,4 млн осіб, які звернулися з заявою на отримання притулку у країнах-членах ЄС [83]. Тоді міграційна криза призвела до т. зв. «кризи солідарності». Її сутність полягала в тому, що країни-члени ЄС по різному поставились до планів рівномірного розміщення біженців. Наприклад, під час засідання Ради ЄС 22 вересня 2015 р. щодо встановлення обов'язкових квот з розподілу біженців, представники Чехії, Словаччини, Угорщини та Румунії голосували проти спільних рішень.

Не дивлячись на те, що дане рішення все ж було прийнято кваліфікованою більшістю, вказані держави, а також Британія, Польща, Австрія та Данія почали де-факто гальмувати його виконання на національному рівні [11, с. 39–40]. Наслідком було те, що 13 червня 2017 р. Єврокомісією було відкрите провадження проти Польщі, Угорщини та Чехії через невиконання ними рішення про розподіл біженців [32]. Проте у цьому напрямку єдності досягти так і не вдалося. Вже у 2020 р. уряд Угорщини на національному рівні ухвалив закони, які зобов'язують мігрантів подавати заяви про надання притулку в угорських посольствах в Сербії та Україні. Дане рішення Суд ЄС визнав у червні 2023 р. порушенням законів Європейського Союзу, які визначають спільні процедури надання притулку для всіх країн-членів [47].

Міграційна криза впливає і на поширення євроскептичних поглядів. Так, економісти Льюїс Девіс і Суміт С. Деол знайшли пряму залежність між часткою мігрантів в населенні країн-членів Шенгенської зони та підтримкою в цих країнах правих партій та рухів [74, с. 12–13]. Наприклад, у Німеччині ультраправа партія Альтернатива для Німеччини вперше обійшла партію СДПН за популярністю та вийшла на друге місце за опитуваннями громадян [114].

Міграційна криза знайшла відображення і у намірах Британії вийти зі складу ЄС [53]. Після зовнішньополітичного рішення щодо Брекзиту, в інших

країнах ЄС також почали набирати популярність ідеї про більшу національну автономію. Щоправда, в останні роки вони вже не є такими поширеними на фоні широкомасштабної агресії РФ. Цей виклик потребує від європейських держав єдності та узгодженості дій.

Іншим наслідком міграційних потоків у ЄС є поява системи з декількома типами ідентичності всередині Євросоюзу. Перш за все це пов'язано зі збільшенням частки арабського (мусульманського) населення. Так, у Бельгії та Франції, арабська мова є шостою за популярністю [85]. Арабське населення вищезазначених країн має, разом з мовою, і відмінні вірування, традиції та світогляд. Як показує практика, такий мультикультуралізм створює ґрунт для конфліктів. Наприклад, 16 жовтня 2020 р. у Франції був вбитий викладач, який під час лекції зі свободи слова продемонстрував карикатуру на пророка Мухаммеда [49]. Ще одним прикладом є протести на підтримку палестинців та дій ХАМАС (ісламістський рух та правляча партія у Секторі Газа) після терористичних атак на території Ізраїлю. Акції на підтримку палестинців, які були заборонені урядом Франції, все ж таки пройшли у ряді французьких міст [102]. Тобто в даному випадку арабська ідентичність є більш важливою для частини населення країн-членів ЄС, а ніж загальноєвропейська.

Взагалі ж саме поняття «європейська ідентичність» часто піддається критиці. Навіть экс-голова Європейської Ради, Дональд Туск, у 2016 р. був вимушений визнати, що мрії про єдину державу Європа з єдиним баченням світу є далекими від дійсності. Тобто національні ідентичності та спільні європейські цінності існують паралельно, а в деяких випадках, побоюючись втратити суверенітет, держави надають перевагу першим [2, с. 15]. Саме тому структурна проблема ідентичності у ЄС залишається актуальною.

Наступним, не менш важливим, викликом є геополітичний. Ще під час вступу на посаду, президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн на пленарному засіданні 27 листопада 2019 р. зауважила, що ЄС повинен виступити в якості світового відповідального лідера для того, щоб бути силою миру та прогресивних змін. Основним пріоритетом було визнано посилення

партнерства, завдяки якому і сама Європа може бути сильнішою. Також була запропонована ідея створення геополітичної комісії як нової інституції ЄС [117]. Ця пропозиція, хоч досі і не знайшла практичної реалізації, виявилась дуже доречною: Євросоюз протягом останніх трьох років зустрівся з такими проблемами, як пандемія, повномасштабне російське вторгнення на територію України, посилення енергетичної та торговельної нестабільності. До того ж, у сьогоdnішньому світі ліберально-демократична західна модель державного устрою знаходиться в протистоянні з авторитарними режимами (таких країн, як Росія, Китай, Туреччина та інших).

У квітні 2023 р. була розроблена нова стратегія зовнішньої співпраці, яка констатує, що ЄС опинився у конкурентному геополітичному середовищі, в якому КНР і РФ намагаються залучити інші країни до сфери свого впливу. Саме тому пріоритетною бачиться співпраця з такими незахідними країнами, як Бразилія, Чилі, Нігерія та Казахстан. Вихід цих країн з сфери впливу БРІКС допоможе ізолювати Росію на міжнародній арені, а також стримувати експансію Китаю [90].

Проте останнє несе з собою економічні ризики: КНР наразі є другим торговельним партнером та важливим інвестором в економіку європейських країн [9, с. 15–16]. Поетапна відмова від економічної співпраці з КНР призведе до значних економічних втрат, які не здатні компенсувати Сполучені Штати. До того ж, хоч зараз відносини між США та ЄС знаходяться на високому рівні, якого не було протягом останніх років, президент США Дж. Байден так і не зняв запроваджені Д. Трампом митні збори на імпорт сталі та алюмінію з ЄС (збори складають 25% на сталь та 10% на алюміній) [127]. Значення цих зборів полягає у тому, що європейські виробники і так зазнають цінового тиску через пошук та перехід до нових постачальників енергоносіїв після агресивних дій з боку Росії.

Останні два виклики тісно пов'язані між собою: це наслідки пандемії з однієї сторони та фіскальний та монетарний виклики з іншої. У 2020 р. ВВП ЄС скоротився на 11,9%, що є найбільшим падінням в історії об'єднання. В

таких умовах були швидко розроблені спільні інструменти економічної допомоги: Європейська комісія, Європейський інвестиційний банк та Європейський механізм стабільності узгодили виділення 540 млрд євро на допомогу громадянам та компаніям (включаючи витрати на вакцину та сферу охорони здоров'я у цілому). Крім цього, экс-канцлер ФРН А. Меркель та президент Франції Е. Макрон запропонували додаткові фіскальні стимули, розмір яких склав пів трильйона євро. Згодом вони були збільшені Єврокомісією до 750 млрд євро, оскільки була необхідність у підтримці купівельної спроможності громадян та запобіганні банкрутств європейських компаній [17, с. 28]. Окрім фіскальних інструментів, країни-члени ЄС та ЄЦБ використовували активно і монетарні заходи: за підсумками 2020 р., державний борг країн-членів складав 90% ВВП ЄС, що також представляє собою безпрецедентну величину (середній рівень державного боргу до ВВП ЄС у період з 2000 по 2022 рік становив 76,4%) [97]. Стимулюючі заходи призвели до того, що грошова маса (M2) зростає з приблизно 12,5 до 15,3 трлн євро у євзоні [92].

Всі ці методи стимулювання сприяли економічному пожвавленню в країнах ЄС у другій половині 2020-го та 2021 р., але далі перед ЄЦБ та національними інституціями стоїть потреба недопущення створення зайвого (не покритого товарами та послугами) попиту та послаблення валюти, що вимагає проведення жорсткої грошово-кредитної політики та скорочення бюджетних дефіцитів. Тобто Євросоюз переходить зі стану активного стимулювання зростання до прискореного уповільнення. Наслідком стане середньострокове відставання економіки ЄС від американської та китайської. Згідно з прогнозами МВФ, частка економіки ЄС у світовому ВВП за паритетом купівельної спроможності знизиться до 2028 р. приблизно на 10% [104].

Тож широкомасштабна агресія Росії та напружена геополітична ситуація у світі разом з наслідками пандемії COVID-19 та енергетичною кризою змушують ЄС зосередити свою політику на стійкості та стратегічній автономії, що передбачалося ще в 2016 р. у рамках Глобальної стратегії [116]. Причому

під стратегічною автономією розуміється не протекціоністський ізоляціонізм (відкритий вільний ринок є пріоритетом ЄС), а зменшення залежності та більш тісне об'єднання зусиль кожної країни-члена з метою забезпечення сильної геополітичної позиції ЄС та економічного, політичного, технологічного лідерства.

Таким чином, інтеграційні процеси в Європі ґрунтуються на спільних цінностях. Ключовим каталізатором об'єднуючих ініціатив протягом європейської історії була потреба у подоланні міждержавних конфліктів. Співпраця в європейському регіоні почалася з економічної сфери, а далі вона була поглиблена і доповнена співпрацею у зовнішньополітичній, соціальній, культурній сферах, а також співробітництвом у сфері юстиції та внутрішніх справ. Актуальним напрямом поглиблення інтеграції є розширення наднаціональної співпраці у сфері безпеки та оборони, що обумовлюється геополітичними викликами для ЄС. Основні загрози європейським інтеграційним процесам тісно пов'язані та посилюють одна одну: економічні виклики посилюються наслідками пандемії COVID-19 та повномасштабним російським вторгненням на територію України, що, в свою чергу, загрожує енергетичній безпеці ЄС та збільшує міграційні потоки. Провал політики мультикультуралізму призводить до фрагментації спільної ідентичності та посилення євроскептичних настроїв. Одним з наслідків цього став вихід Великої Британії з Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Перспективи розширення Європейського Союзу

Розширення ЄС є ключовою складовою спільної зовнішньої політики об'єднання і пріоритетним напрямком діяльності. На сьогоднішній день, останньою країною, яка доєдналася до Євросоюзу є Хорватія (її вступ відбувся в 2013 р.). Особливість вступу Хорватії полягає у тому, що вона була єдиною в рамках 7-го етапу розширення, і ця невелика за площею, населенням та розміром економіки країна не викликала такого супротиву євроскептиків, який з'явився після попередніх хвиль 2004 та 2007 рр. (ці розширення стали викликом для ЄС через слабкі економічні показники нових членів по відношенню до старих) [24, с. 88].

До списку кандидатів на членство в ЄС входять: Туреччина (статус отримано у 1999 р.), Північна Македонія (2005 р.), Чорногорія (2010 р.), Сербія (2012 р.), Албанія (2014 р.), Молдова (2022 р.), Україна (2022 р.), Боснія і Герцеговина (2022 р.). Потенційними кандидатами є Грузія та держава з частковим визнанням – Косово (див. додаток А).

Для розуміння проблемності ситуації та перспектив вступу до ЄС для кандидатів та потенційних кандидатів, розглянемо спочатку спільні виклики для всього інтеграційного об'єднання, а потім перейдемо до можливостей вступу до ЄС у кожному конкретному випадку.

Серед основних проблем найбільш значущими є фінансове питання та можливість протидії корупції в країні-кандидаті на вступ до Євросоюзу. Після приєднання нової країни до ЄС, важливу роль відіграє регіональна політика, яка допомагає включити її в єдиний інтеграційний комплекс. Це досягається не шляхом перерозподілу коштів між регіонами (класичний механізм федеративних держав), а через структурні фонди та фонд гуртування (фінансовий інструмент ЄС, який входить в трійку статей бюджету ЄС за найбільшими витратами) [118]. Обсяг виділених коштів залежить від

соціально-економічного розвитку країни (та її суб'єктів, адміністративно-територіальних одиниць), конкурентоспроможності, людського капіталу країни, частки безробіття тощо. На потреби конвергенції нових членів Євросоюзу з бюджету ЄС лише протягом 2007–2013 рр. було виділено 300 млрд. євро [4, с. 148]. Тож потрібно обирати: фінансування внутрішніх програм з метою поглиблення інтеграції, або ж фінансування програм конвергенції для нових членів. В сучасних складних соціально-економічних умовах пріоритет країни ЄС надають саме фінансуванню внутрішніх програм. Навіть ті кошти, що плануються Єврокомісією для виділення Україні на оборонні потреби до 2027 р., викликають гострі дебати та занепокоєння в середині ЄС [91].

Важливим завданням, що стоїть перед кандидатами на вступ до ЄС, а також перед державами, що приєдналися до Євросоюзу в 2007 р., є викорінення корупції. Так, Румунія і Болгарія були прийняті до ЄС «авансом» (не виконавши всі умови, особливо щодо корупції). Тоді в Єврокомісії були уявлення, що саме членство в ЄС зможе допомогти у подоланні корупції в цих країнах, але результат був зворотним: реформи по боротьбі з корупцією стали гальмуватися [44].

Перейдемо тепер до огляду окремих випадків потенційного розширення ЄС. Тож найбільш тривалий термін знаходження у статусі кандидата в історії ЄС має Туреччина, яка подала ще у 1987 р. заяву на вступ до тодішньої Європейської економічної спільноти (попередник ЄС). Потенційне членство Туреччини має суттєві переваги для Євросоюзу, які обумовлені важливим геостратегічним положенням країни (можливістю розширити сферу впливу ЄС на Східне Середземномор'я, значну частину Чорного моря та Близький Схід, звідки у ЄС йдуть основні потоки міграції), економічним та військовим потенціалом країни (Туреччина має 19-ту економіку світу за розміром номінального ВВП та 11-ту армію світу за воєнно-технічним потенціалом, до того ж країна є ключовим членом НАТО) [126].

З переваг можливостей членства, витікають і проблеми: Туреччина є мусульманською країною з населенням 85 млн осіб, що перевищує кількість населення Німеччини. Крім того Світовий банк прогнозує продовження зростання населення Туреччини до 2050 р., чого не прогнозується для Німеччини [113]. Тобто Туреччина, у разі приєднання до Євросоюзу, повинна отримати найбільше представництво у Європарламенті серед всіх країн-членів ЄС і таким чином здобути суттєвий вплив на процеси прийняття спільних рішень.

Разом з цим виникає питання ідентичності і можливості тісної інтеграції з країною, яка представляє інші релігійно-культурні основи. Як це притаманно мусульманським країнам, Туреччина має і досить суворе законодавство, що суперечить принципам Євросоюзу. В 2019 р. Комісар з прав людини Ради Європи доповідав, що незалежність судової влади у Туреччині активно знижується, інтереси держави ставляться вище прав громадян, а правозахисні організації можуть бути ліквідовані владою без рішення суду [128]. До того ж судові органи Туреччини досить широко трактують поняття участі у терористичній діяльності, за що було притягнуто до кримінальної відповідальності 221 тис. осіб у період з 2012 по 2017 рр. (саме щодо лібералізації цієї статті кримінального кодексу були вимоги ЄС) [52].

До сих пір є неврегульованим питання Кіпру, північна частина якого була окупована Туреччиною у 1974 р. Туреччина не визнає одного з членів ЄС (Республіку Кіпр) і намагається просунути концепцію двох окремих держав на острові. Все це робить перспективи членства Туреччини у ЄС мало ймовірними. До того ж президент Туреччини Р. Ердоган заявив 1 жовтня 2023 р., що не буде терпіти жодних нових вимог до Туреччини, що означає неможливість повернення до переговорів у середньостроковій перспективі [28].

Що стосується балканських країн, то цей регіон є пріоритетним для ЄС, особливо задля запобігання появи нових конфліктів на теренах колишньої Югославії та укріплення безпекового простору ЄС.

Досить вірогідним у середньостроковій перспективі бачиться можливість вступу Північної Македонії до ЄС, яка в останні роки здійснила ряд кроків у напрямі реалізації євроінтеграційного курсу. Країна є кандидатом на членство в ЄС ще з 2005 р., проте до 2018 р. переговори про вступ блокувала Греція, яка вимагала від уряду сусідньої країни виключити можливість територіальних претензій. Виконуючи цю умову, країна у 2018 р. змінила назву [14, с. 215]. Також умови для Північної Македонії висунула Болгарія, яка зажадала визнати та законодавчо захистити болгарську меншину. 16 липня 2022 р. парламент Північної Македонії схвалив конституційні поправки щодо захисту прав болгарської меншини та підтвердив зобов'язання підтримувати добросусідські відносини з Болгарією. Саме тому 18 липня 2022 р. Рада ЄС ухвалила рішення про початок переговорів щодо вступу Північної Македонії (разом з Албанією) у ЄС [58].

З високим ступенем ймовірності разом з Північною Македонією до ЄС у середньостроковій перспективі доєднається й Албанія, питання євроінтеграції якої є головним пріоритетом зовнішньої та внутрішньої політики. У 2019 р. урядом Албанії були проведені виборчі реформи, які відповідають рекомендаціям ОБСЄ про вільні та чесні вибори, а також почали поетапно реалізовуватися рекомендації Венеціанської Комісії та впроваджуватись міжнародні стандарти [20, с. 64, 71–72].

Додатковим фактором можливості прийняття Північної Македонії та Албанії до ЄС у середньостроковій перспективі є невелика за розмірами економіка та кількість населення цих країн, що не буде вимагати значних інвестицій зі спільних фондів ЄС з метою конвергенції.

Що стосується Чорногорії, то з цією балканською країною переговори щодо членства фактично заморожені через збереження корумпованої судової та правоохоронної систем за часів президентства М. Джунковича [124]. У найближчі 3–5 років вступ Чорногорії до ЄС виглядає маловірогідним, проте обрання нового президента Я. Мілатовича (перебуває на посаді з 20 травня 2023 р.), який у 2022 р. заснував проєвропейську антикорупційну партію

«Європа зараз!», може наблизити Чорногорію до членства в ЄС. Новий президент обрав для свого першого закордонного візиту саме Брюссель та підтверджує наміри вживати рішучі кроки у напрямку впровадження європейських стандартів [41].

Новий уряд Боснії та Герцеговини, який був затверджений у січні 2023 р., також в якості пріоритету визначає вступ до ЄС. Проте країна повинна здійснити низку кроків у розділенні повноважень між різними гілками влади, добитись встановлення верховенства права та здійснити реформу судової системи [124]. Останні звіти Єврокомісії відображають збереження незначного прогресу в реформах і недостатньої конкурентоспроможності економіки країни [40]. Для досягнення успіху, країна потребує доступу до структурних фондів ЄС та поетапне приєднання до спільного ринку ЄС. Країна з високим ступенем вірогідності стане членом ЄС разом з Чорногорією у довгостроковій перспективі.

Більш складна ситуація з членством Сербії та Косово, відносини між якими є досить напруженими через етнічне питання. Косово, населене переважно албанцями, ще за часів Югославії мало значну автономію та боролось за отримання статусу республіки, тоді як етнічні серби бачили майбутнє Косово у складі Сербії, що і призвело у 1990-х рр. до кривавого збройного конфлікту. Протиріччя й досі залишаються не повністю врегульованими. Так, у травні 2023 р., уряд Косово відмовився від створення Спільних сербських муніципалітетів (що було передбачено угодами між Белградом та Приштіною), і це призвело до масштабних мітингів етнічних сербів та кровопролиття – поранення отримали близько 30 миротворців та 50 цивільних осіб [38]. Рада ЄС також була вимушена реагувати на ескалацію конфлікту і закликала провести нові вибори у районах, де компактно проживало сербське населення. Тож підписання угоди про нормалізацію відносин, яка є ключовою умовою ЄС, знаходиться під загрозою. Переговори, що тривали у вересні 2023 р., закінчилися неприйняттям Косово компромісних пропозицій ЄС [37].

Окрім етнічного конфлікту та невизнання незалежності Косово з боку Сербії (а також Кіпру, Греції, Румунії, Словаччини та Іспанії), повільними залишаються темпи впровадження європейських реформ та невизначена геополітична позиція Сербії, яка намагається співпрацювати з РФ та отримувати інвестиції з КНР у межах китайської ініціативи «Один пояс, один шлях» [124]. Тож як Косово, так і Сербія у середньостроковій перспективі майже не мають шансів стати новими членами ЄС, але потреба у стабільному та безпечному розвитку будуть грати вирішальну роль у довгостроковій перспективі членства.

З 2009 р. Україна, Молдова та Грузія приймали участь в європейській ініціативі «Східне партнерство», яка була започаткована після російсько-грузинської війни 2008 р. та загострення геополітичного протистояння між Росією та ЄС. У 2021 р. було створено Асоційоване тріо шляхом підписання спільного меморандуму, в якому підкреслювалося необхідність посиленої співпраці задля виконання Угод про асоціацію (всі три країни підписали їх у 2014 році) та вступ до ЄС. Після початку повномасштабної агресії Росії, Україна (28 лютого), Молдова та Грузія (обидві 3 березня) подали заявки на членство в ЄС, які були підтримані Європарламентом. 23 червня 2022 р. була підтримана резолюція щодо негайного надання країнам, окрім Грузії, статусу кандидата на членство в ЄС. Кандидатство для Грузії було передбачено після виконанням урядом умов щодо демократичного контролю, незалежної виборчої та судової системи, укріплення Агентства по боротьбі з корупцією тощо [110].

Проте перехід цих країн до статусу країн-членів ЄС має значні складнощі. Так, Україна, Молдова та Грузія не контролюють всю свою територію: в Україні – це тимчасово окуповані частини Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської областей та АР Крим, в Молдові – Придністров'я та Гагаузія, в Грузії – Абхазія та Південна Осетія. Звісно в ЄС є приклад Кіпру, але це острівна країна та протиріччя в неї з країною-членом НАТО (Туреччиною), а не з геополітичним супротивником ЄС – Росією, як у

вищезазначених державах. До того ж конфлікти дають Росії постійний важіль для втручання у справи цих майбутніх країн ЄС, на що європейська спільнота змушена буде реагувати.

Значним викликом для ЄС є також необхідність виділення коштів для повоєнного відновлення економіки України. Відповідно до внутрішніх оцінок спільного бюджету ЄС, Євросоюз повин буде виділити 186 млрд євро Україні протягом 7 років (тому більшість держав-членів ЄС, які раніше були нетто-отримувачами допомоги, стануть нетто-платниками). Серед держав-членів ЄС вже існують протиріччя щодо форми виділення майбутніх коштів: у вигляді грантів або ж позик [89].

Однак геополітичний фактор може перевищити економічний, як це було з приєднанням країн Східної Європи до ЄС. Таке розширення тоді (разом з членством цих країн у НАТО) принесло почуття безпеки для центральноєвропейських країн у період після розпаду СРСР та невизначеності нових сфер впливу. Тобто розширення дозволило євроатлантичним державам досягти геостратегічної мети стабільності на європейському театрі в період після «холодної війни» та подій у колишній Югославії.

Сучасна ситуація є дещо подібною: зупинка російського вторгнення та подальші переговори поставлять питання закріплення повоєнного положення. Для запобігання можливого повторення нового російського вторгнення доцільним бачиться розширення ЄС та спільна координація зовнішньої політики, а також створення наднаціональних безпекових програм для Східної Європи.

3.2. Основні тенденції розвитку інтеграційних процесів у Євросоюзі

Серед чинників та тенденцій, які будуть визначати трансформацію ЄС у середньо- та довгостроковій перспективі, виділимо найбільш суттєві.

По-перше, беручи до увагу соціально-економічне становище ЄС, вбачається вірогідним створення міністерства фінансів єврозони у

довгостроковій перспективі (це потребує змін в установчих договорах) як нового органу економічного адміністрування та подальшого етапу інтеграції країн-членів в економічному вимірі.

У зоні євро діє спільний центральний банк (який регулює єдину монетарну політику), але досі не створено спільного органу з впровадження фінансової політики. На теперішній час фінансова політика південних країн ЄС (таких як Греція, Італія, Португалія, Іспанія) часто не відповідає європейським вимогам фінансової дисципліни, перевищуючи норми по державному боргу та дефіциту бюджету, що може бути загрозливим для спільної валюти євро. Наприклад, у 2019 р. Італії загрожував штраф у розмірі близько 3,4 млрд євро через те, що її уряд допустив держборг у розмірі 133,7% ВВП (встановлена норма – до 60%). Тоді Єврокомісії були надані обіцянки виправити ситуацію і штраф накладено не було [35]. Проте станом на червень 2023 року держборг Італії навіть збільшився і досяг 145% ВВП [108].

На актуалізацію потреби створення спільного міністерства фінансів будуть перш за все впливати наслідки повномасштабного російського вторгнення в Україну. В умовах постпандемійного відновлення 2021 – початку 2022 рр. у світі спостерігався ресурсний супер-цикл (зростання цін на енергоносії та інші природні ресурси), який був посилений та продовжений агресивними діями Росії та санкціями як засобом покарання агресора. Споживча інфляція у цих умовах перевищила встановлений цільовий рівень ЄЦБ, який був вимушений перейти до жорстких монетарних умов. Ключова процентна ставка зросла до безпрецедентних в історії ЄС 4,5%, тоді як з 2016-го до середини 2022-го року вона складала 0% [109].

Так як повернення інфляції до цільового рівня до 2028 р. не прогнозується [122], жорсткі монетарні умови будуть зберігатись і економіка Європи буде мати більш низькі темпи зростання, а ніж ті, що були в минулі десятиліття – в середньому 1,3% на рік у довгостроковій перспективі проти 1,65% середньорічного зростання ВВП ЄС з 1996 по 2023 рік [96]. На уповільнення темпів росту економіки ЄС також значним чином буде впливати структурна

перебудова економіки після відмови від російських мінеральних ресурсів та енергоносіїв і геополітичне протистояння США-КНР, які до того ж є основними торговельними партнерами ЄС.

Можливим варіантом покращення ситуації може стати впровадження механізмів спільного фіскального стимулювання економіки як противага жорстких монетарних умов ЄЦБ та інших центральних банків світу. Все це потребує від національних урядів країн-членів ЄС поступок в економічному суверенітеті для підтримки економічного значення ЄС у світі. Тож подальша економічна інтеграція виглядає пріоритетною у довгостроковій перспективі.

По-друге, у середньостроковій перспективі, загрозливим фактором для європейської моделі буде залишатися низька зацікавленість у підтримці та посиленні демократичних процесів та більший інтерес серед населення до соціально-економічних питань, які часто підіймають популісти та радикальні партії і рухи.

Як повідомляє Звіт з стратегічного прогнозування (2023 р.) Єврокомісії, рівень демократії, якою користується середній громадянин, у всьому світі знизився до рівня 1989 року. Демократія зараз не розглядається як модель управління, яка найкраще підходить для вирішення соціально-економічних проблем, що загострилися. У звіті Єврокомісії наводяться данні, що 47% громадян країн-членів ЄС погоджуються, що їх голос враховується в політичних процесах, тоді як 49% вважають, що ні. Через це можна спостерігати зниження явки виборців у багатьох державах-членах як на національних, так і на загальноєвропейських виборах [81, с. 20].

Популізм також буде визначатися зростанням частки мігрантів в ЄС. Це питання досі є нерегульованим і буде зберігати свою актуальність у формуванні нових спільних політик.

По-третє, в останні роки все частіше у країнах-членах ЄС обговорюється можливість впровадження нової форми голосування. Згідно умов Лісабонського договору ЄС приймає рішення на основі консенсусу з питань оподаткування, зовнішньої політики та безпеки. В інших питаннях

допускається прийняття рішень на основі кваліфікованої більшості. Так, наприклад, на завершальному засіданні Конференції майбутнього Європи 2022-го року, Урсула фон дер Ляєн заявила про свою впевненість щодо необхідності відмови від принципу консенсусу в основних питаннях зовнішньої політики та безпеки, що обумовлюється необхідністю швидко реагувати на геополітичні загрози [30]. До того ж міністри закордонних справ 7 країн ЄС на чолі з Німеччиною у червні 2023 р. виступили зі спільною заявою стосовно того, що успішна подальша інтеграція країн-членів ЄС та приборкання агресивних дій Росії потребують швидкості у зовнішньополітичних рішеннях та діях, які уповільнюються сьогоденними принципами голосування на основі консенсусу. Ефективним засобом бачиться впровадження «конструктивного утримання», яке не буде заважати прийняттю рішення [107].

Проте практичний відхід від одностайності в голосуванні виглядає маловірогідним у середньостроковій перспективі, так як це буде кроком до федералізації. Вона передбачає ще більшу втрату суверенітету держав-членів ЄС, що викликає занепокоєння особливо в східноєвропейських країнах. Варто пам'ятати, що питання збереження суверенітету було одним з ключових і при рішенні щодо виходу Британії з ЄС. Тож потенційний відхід від узгодження рішень на основі консенсусу може стати дестабілізуючим фактором для розвитку наднаціонального проекту. До того ж, для того щоб прийняти рішення щодо відмови від консенсусу, потрібен консенсус, а це наразі є проблематичним. Так, Угорщина регулярно блокує пакети санкцій проти Росії та допомогу Україні і має намір продовжувати таку політику, Болгарія багато років (до червня 2022 р.) блокувала початок переговорів про вступ Північної Македонії до Євросоюзу та вимагала дотримання своїх умов, а Польща пояснювала своє вето під час голосування по проєкту бюджету ЄС на 2021–2027 рр. тим, що ЄС не повинен ставити правові умови при виділенні коштів країнам-членам [50].

Тож у цій площині подальший розвиток інтеграції у вигляді нової системи прийняття рішень в середньостроковому вимірі не прогнозується, але виглядає можливим у довгостроковій, що буде залежати від того, які правлячі партії, коаліції та лідери будуть обрані в країнах-членах ЄС.

По-четверте, у середньостроковій перспективі буде зберігатися розкол у геополітичних підходах держав ЄС (що є викликом для подальшої інтеграції у політичному вимірі). Особливо це стосується уряду В. Орбана у Угорщині, який бачить ознаки кризи ЄС у зв'язку з прийняттям занадто великої кількості мігрантів, нездатності контролювати стабільність ринку енергоносіїв та жорсткими санкціями щодо РФ. Все це, на думку В. Орбана, призводить до створення нового багатопольярного світового порядку, де вже не буде тієї єдності, що колись була створена євроатлантичними державами [57].

Відповідне геополітичне бачення міжнародної ситуації Угорщиною має матеріальну основу. Так, у першому кварталі 2023 р. Росія постачала нафту по трубопроводу «Дружба» до Угорщини за середньою ціною у 45,36 доларів за барель, тоді як для КНР середня ціна російської нафти складала 71,76 доларів за барель у цей же період [70, с. 12]. До того ж Угорщина з 2022 р. стала «воротами» КНР до Східної Європи: 20% всіх китайських інвестицій в економіку ЄС припадали на Угорщину за підсумками 2022 р. За межами Угорщини нові китайські інвестиції в Східну Європу майже не надходили. Використовуючи інвестиції КНР, Угорщина має намір стати центром виробництва акумуляторів у Європі, попит на які буде зростати з реалізацією екологічних програм ЄС [100].

Виходячи з зазначеного вище, можна припустити, що Угорщина у середньостроковій перспективі (до можливої зміни правлячої партії) буде лише умовно євроатлантичною країною, а де-факто підтримувати РФ та КНР у геополітичному протистоянні із Заходом.

По-п'яте, вбачається вірогідним у довгостроковій перспективі формування нового центру сили в рамках ЄС, на який має намір перетворитися Польща. На це вказують кроки польського уряду на міжнародній арені,

зокрема в зв'язку з повномасштабним російським вторгненням в Україну. Так, в липні 2022 р. міністерство оборони Польщі підписало контракт з Південною Кореєю на закупівлю 1000 танків К-2, які наразі є одними з найбільш технологічних у світі, 672 одиниці 155-м гусеничних самохідних гаубиць К-9 та 3 ескадрильї літаків FA-50. Постачання техніки буде іти поетапно, з основними поставками після 2025 р. На церемонії підписання контракту міністр оборони Польщі також заявив про наміри збільшити національні збройні сили з 120 тис. до 300 тис. осіб [42].

Варто зауважити, що після початку повномасштабної агресії Росії проти України, Польща відіграє ключову роль у постачанні військової допомоги нашій державі, зокрема постачання озброєння здійснюється через польський транспортний вузол поблизу міста Жешув. Ймовірно, керівництво Польщі розвиватиме геостратегічний союз Польщі та України (в рамках ЄС), де обидві держави матимуть найбільші сухопутні сили в Європі.

Нові тенденції у розвитку ЄС характеризуються і спільними стратегіями. Глобальна стратегія зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу 2016 р. визначає агресивні дії Росії ключовим стратегічним викликом ЄС і ставить перед об'єднанням довгострокове завдання щодо забезпечення дотримання норм міжнародного права. Для цього Євросоюз повинен створювати та удосконалювати спільні безпекові програми з протидії тероризму, гібридним загрозам та потенційній агресії – все це є пріоритетним сферами для ЄС у середньо- та довгостроковій перспективі [79, с. 32].

Стратегічний компас доповнює Глобальну стратегію та визначає пріоритетні напрями співпраці: розвиток Єдиної системи розвідки та аналізу ЄС для посилення можливостей стратегічного передбачення, подальший розвиток Політики кіберзахисту ЄС з метою покращення системи захисту від кібератак, створення спільних інструментів виявлення та нейтралізації маніпулятивної інформації та іноземного втручання в інформаційний простір ЄС, активізація Європейського оборонного фонду та Центру оборонних інновацій задля спільного розвитку військового потенціалу, розробка програм

швидкого розгортання. Тобто напружена геополітична ситуація буде вимагати від ЄС підтримання високого ступеню захисту для своїх громадян [66, с. 3–4].

Що ж стосується інших важливих напрямків діяльності, то Європейський зелений курс декларує амбіції ЄС стати світовим лідером у кліматичній політиці. Передбачається, що держави Євросоюзу до 2050 р. зможуть домогтися нульових викидів вуглекислого газу. У середньостроковій перспективі на терміни досягнення цієї мети будуть впливати високі ціни на паливно-енергетичну сировину (тобто окупність інвестицій у зеленій енергетиці буде вище, ніж у попередні 5 років), а з іншого – потреба в заміщенні поставок з РФ (це продовжить термін експлуатації вугільних електростанцій) [29].

Подальша інтеграція та конвергенція країн-членів ЄС буде передбачати і цифровий вимір. Виходячи з даних Цифрового компасу, до 2030 року має бути створена спільна цифрова інфраструктура, яка зможе забезпечити всі населені пункти ЄС 5G з'єднанням, а всі публічні послуги країн-членів ЄС мають бути представлені онлайн. Саме тому пріоритетним для ЄС у середньостроковій перспективі буде також створення спільних проектів з цифровізації та правова розробка принципів її розвитку [56].

Цифрова трансформація несе з собою і нові виклики: серед них – необхідність створення цифрової системи захисту громадян ЄС. Принципи цієї системи прописуються у Стратегії ЄС з кібербезпеки. У довгостроковій перспективі необхідним бачиться створення узгодженої міжнародної політики щодо кіберпростору (та застосування у ньому законодавства ЄС) та нарощення потенціалу (технологічного та виробничого) в інформаційно-комунікаційному секторі. Тобто національна безпека на сьогоднішній день вже охоплює і цифровий вимір, спільні дії в якому виступають складовою поглибленої інтеграції [25, с. 41–42].

3.3. Роль та місце України в майбутньому ЄС

Серед держав-кандидатів на членство в ЄС особливе місце посідає Україна, бо наша держава перевищує за розміром території будь-яку країну ЄС та кількістю населення серед держав Центрально-Східної Європи, а також поділяє спільну історію та цінності з державами ЄС.

Співпраця Європейського Союзу з Україною розпочалася ще в 1994 р. з підписанням Угоди про партнерство та співробітництво, яка в 2014 р. була поглиблена Угодою про асоціацію. Вона розширила торгівельне співробітництво між ЄС та Україною більшою політико-економічною кооперацією та передбачала надання фінансової допомоги у проведенні реформ. З 2009 р. Україна (разом з Молдовою та Грузією) є також учасницею ініціативи «Східне партнерство», в рамках якої, наприклад, наша держава проводить інфраструктурну інтеграцію та приймає участь у створенні якісних і безпечних транспортних зв'язків (до 2030 р.), спрямованих на забезпечення сполучення між країнами-кандидатами та ЄС [48]. У листопаді 2018 р. Верховна Рада України ухвалила законопроект, який закріпив стратегічний курс нашої держави на набуття членства в Євросоюзі [43].

Статус кандидата на вступ в ЄС було надано Україні 23 червня 2022 р. після початку широкомасштабного вторгнення РФ. Це було сигналом від ЄС, що Україна має спільне європейське майбутнє та важливе геостратегічне значення для забезпечення безпеки та стабільного розвитку Євросоюзу. Як зауважила президентка Єврокомісії у вересні 2023 р., стратегічною ціллю ЄС бачиться створення спільного вільного та демократичного простору в Європі, в якому буде гарантоване верховенство права та яке буде об'єднувати понад 500 млн заможних людей, мешканців європейських країн [31].

Взагалі ж Україна має значний потенціал в укріпленні безпекової сфери ЄС, яка на сьогоднішній день знаходиться на початковій стадії розвитку. Відповідно до даних Європейської оборонної агенції, планування оборонних заходів в середині ЄС робиться у більшій мірі на національному рівні. Лише 18% оборонних інвестицій країн-членів ЄС передбачають міждержавну

кооперацію [3, с. 7–8]. Маючи досвід ведення сучасних повномасштабних воєнних дій, Україна може виступити організуючим ядром у спільних оборонних агенціях ЄС та доєднатися до створення наднаціональної кооперації. Наразі Україні бракує ефективного військово-промислового комплексу, який мають західноєвропейські країни, тому співпраця у цій сфері повинна поглибити загальноєвропейську інтеграцію. Вона може передбачати створення спільних оборонних підприємств, спільну розробку безпілотної техніки та сучасного програмного забезпечення для неї, яке буде створюватися з урахуванням військового досвіду України.

Варто відзначити, що одним із головних обмежень у розвитку європейської оборонної промисловості є виключення оборонних компаній з усієї фінансової допомоги спільних інструментів ЄС, створених після фінансової кризи 2008 р. та пандемії COVID-19. Оборонні компанії держав ЄС мають меншу кількість засобів для залучення кредитних коштів та послуг страхування. Саме тому широкомасштабна агресія Росії проти України має вплинути на проведення перегляду Єврокомісією фінансових правил в межах ЄС та створення дієвої системи колективної безпеки [123].

Україна також впливає на посилення європейської єдності. Дані опитувань Євробарометру показують, що після початку повномасштабного російського вторгнення на територію України позитивне сприйняття ЄС серед європейських громадян зросло до найвищого рівня з осені 2009 р., а євроскептичні погляди втратили значну частку суспільної підтримки [93]. Саме тому членство України в ЄС може забезпечити прискорену реалізацію європейської стратегічної автономії, що посилить геополітичну позицію ЄС на світовій арені.

Важливою для східноєвропейських країн Євросоюзу у середньостроковій перспективі може стати допомога в енергетичній сфері з боку нашої держави. Так, Україна має одні з найбільших в Європі газові сховища і може запропонувати розміщення до 10 млрд м³ газу, що підвищить стабільність газового ринку ЄС. До того ж, за даними Асоціації газовидобувних компаній

України, видобувні запаси газу в нашій державі сягають понад 700 млрд м³ та потребують іноземних інвестицій, які здатні забезпечити європейські країни [45].

Після широкомасштабного російського вторгнення в Україну, між нашою державою та Євросоюзом було розширено економічне співробітництво. Якщо у 2021 р. загальний обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС складав 39,1% зовнішньої торгівлі України, то в 2022 р. цей показник збільшився до 53,6% [27]. Розвитку торгівлі сприяє лібералізація автоперевезень, угода щодо якої була підписана у червні 2022 р. Тоді ж була підписана і угода щодо взаємного визнання електронних підписів, яка спрощує можливості для українських громадян отримувати послуги держав ЄС та залучати європейських інвесторів в українські проекти. Європейські компанії також зацікавлені в участі у програмах відбудови України [59]. Тож у середньостроковій перспективі співпраця між Україною та ЄС в економічній сфері буде поглиблюватися, що збільшить внутрішню європейську торгівлю та інвестиційну активність в Європі.

У політичному вимірі Україна може допомогти східноєвропейським державам ЄС досягти більш рівного представництва у наднаціональних інституціях. Наразі на держави Східної Європи припадає 1/5 населення ЄС та відповідна кількість представників в Європейському парламенті. Вступ України в ЄС буде передбачати надання нашій державі щонайменше 50 місць в Європарламенті, що підвищить важелі впливу держав Східної Європи в межах ЄС та прискорить процеси конвергенції.

Таким чином, пріоритетним напрямом зовнішньої політики ЄС є розширення об'єднання. Прогнозується, що у середньостроковій перспективі до Євросоюзу приєднається Північна Македонія та Албанія. Проблемним для інших кандидатів буде залишатися питання боротьби з корупцією, забезпечення демократизації та створення конкурентоспроможної економіки. Геополітичний фактор може стати вирішальним у рішенні щодо більш значного розширення ЄС, особливо щодо вступу України в ЄС в найближчі

п'ять років. Також прогнозується поглиблення європейської інтеграції в економічній сфері та створення спільного міністерства фінансів, перетворення Польщі на новий центр сили в Європі, збереження розколу у геополітичних підходах деяких країн-членів ЄС. Останнє може бути подолано зі вступом України в ЄС, так як наша країна має значний об'єднуючий потенціал. Також роль нашої держави є важливою у посиленні безпекової сфери ЄС та досягненні європейської стратегічної автономії.

ВИСНОВКИ

Європейський Союз представляє собою унікальне наддержавне об'єднання демократичних країн з загальною кількістю населенням близько 447 млн. осіб. Основою ЄС є багаторівнева та рівноправна система наддержавних інституцій, яка покликана гарантувати узгодженість та послідовність прийняття спільних рішень державами-членами Євросоюзу. Економіка ЄС складає близько 22% від світового номінального ВВП. Проблемними аспектами економіки ЄС на сучасному етапі розвитку даного об'єднання є залежність від імпорту мінеральних ресурсів, внутрішня диференційованість та інфляційний тиск.

Різні європейські інтеграційні проекти з'являлись ще з часів раннього Середньовіччя, а питання забезпечення миру було головною мотивацією для їх появи. Спільна європейська ідентичність почала формуватися під впливом греко-римської культурної спадщини та християнської релігії. Зростання османської загрози у період пізнього Середньовіччя вимагало від християнських держав подолання міжусобиць, що і передбачав «Договір про союз і конфедерацію між Францією, Чехією та Венецією для протидії Туреччині» чеського короля Іржи Подебрада.

Дві світові війни у першій половині ХХ ст. зробили безпекове питання ключовим для майбутнього Європи. Для унеможливлення нової війни між європейськими країнами був підписаний Договір про заснування Європейської спільноти вугілля і сталі, який заклав фундамент для подальшої економічної інтеграції та створення спільного ринку.

Процес Європейської інтеграції активізувався після укладання в 1957 р. Римського договору, який заснував Європейське Економічне Співтовариство та Європейське Співтовариство з атомної енергії.

У 1973 р. розпочалося розширення європейського об'єднання, що передбачало приєднання Великобританії, Данії та Ірландії до ЄЕС. Інтеграційні процеси у Європі в другій половині ХХ ст. потребували розширення правової бази та узгодження механізму прийняття спільних

рішень, оскільки збільшувалася кількість питань, що розглядалися в межах наднаціональних інституцій. З метою активізації та поглиблення співпраці у межах Європейського Співтовариства в 1986 р. було підписано Єдиний європейський акт.

Починаючи з 1993 р. Маастрихтським договором було регламентовано формування спільної соціально-економічної системи, спільної зовнішньої політики та політики безпеки, співробітництво було поширено на сферу юстиції та внутрішніх справ. Маастрихтський договір проголошував створення Європейського Союзу, який де-факто став «спадкоємцем» Європейського Економічного Співтовариства.

В 1995 р. відбулось розширення Європейського Союзу. До ЄС приєднались колишні нейтральні європейські країни – Австрія, Фінляндія та Швеція. Розширення кількості членів ЄС призвело до модифікації законодавчої бази ЄС, що відображалось у підписаному у 1997 р. Амстердамському договорі. Він передбачав суворе дотримання і охорону основних прав громадян всередині ЄС. Подальшому розширенню ЄС мала передувати інституційна трансформація, яка закріплювалась Ніццьким договором 2001 р. Договір посилив принцип рівності та демократичності, розширив повноваження Європарламенту.

У 2004–2007 рр. членами ЄС стали колишні соціалістичні східноєвропейські країни, більшість з яких була прийнята в ЄС попри те, що в цих країнах не було подолано корупцію, а процес ринкових перетворень не був завершеним. Це призвело до появи скептичних настроїв всередині ЄС щодо перспектив подальшого розширення об'єднання. В 2005 р. країни ЄС не змогли прийняти Європейську Конституцію. У 2007 р. була підписана Лісабонська угода, яка упорядкувала повноваження, завдання та склад європейських інституцій.

Зростанням міжнародної напруженості в Європі та світі, а також вихід Великобританії з ЄС у 2020 р. (яка була проти оборонної складової інтеграційного процесу) поступово вивели на перше місце проблеми безпеки

та необхідність посилення безпекової складової в діяльності Євросоюзу. В рамках Спільної політики безпеки та оборони активно розвивається Постійне структуроване співробітництво (PESCO), яке передбачає поступове поглиблення оборонної співпраці країн-членів ЄС.

Основними проблемними полями ЄС в останні роки є: забезпечення енергетичної безпеки, міграційні кризи, посилення євроскептицизму, повномасштабне російське вторгнення на територію України, економічні виклики. Всі ці загрози є тісно пов'язаними. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, спостерігається зростання цін на світовому ринку енергоносіїв, що створює додатковий тиск на європейську промисловість. Вторгнення також посилює міграційні потоки в ЄС, який ще в 2015 р. прийняв мільйони біженців. Зростання частки мігрантів в загальній кількості населення ЄС корелює з підтримкою в цих країнах правих партій та посиленням євроскептичних настроїв. Загрозливим для ЄС залишається перспектива середньострокового відставання економіки ЄС від американської та китайської, що обумовлено реагуванням на значну інфляцію.

На можливості розширення Євросоюзу у середньо- та довгостроковій перспективі буде впливати економічний фактор, оскільки політика конвергенції нових країн-кандидатів вимагатиме значних видатків зі структурних фондів та фонду гуртування.

В середньостроковій перспективі новими вірогідними членами ЄС можуть стати Північна Македонія та Албанія. Це обумовлено невеликою кількістю населення цих країн, успіхами у впровадженні реформ та вирішенням Північною Македонією суперечок з Грецією та Болгарією. Членство Чорногорії, Боснії та Герцеговини, Сербії, Косово в ЄС видається маловірогідним у середньостроковій перспективі. Чорногорія досі не досягла успіху в реформуванні судової та правоохоронної систем, а також у подоланні корупції. Боснія та Герцеговина не має значного прогресу в реформах та є недостатньо конкурентоспроможною. Сербія та Косово мають напружені стосунки через етнічне питання. Проблемним є невизнання незалежності

Косово частиною країн ЄС та невизначена геополітична позиція Сербії. Стосовно Туреччини було визначено, що ймовірність її приєднання до ЄС у середньостроковій перспективі є низькою через велику кількість населення країни та невідповідність правової системи держави європейським вимогам. На вступ України та Молдови в ЄС буде впливати геополітичний фактор, а саме потреба ЄС у створенні безпекового простору на східних кордонах об'єднання.

Серед основних тенденцій, які будуть визначати подальший розвиток Євросоюзу в довгостроковій перспективі виділяється розширення спільних безпекових програм з метою гарантування безпеки європейському населенню, що буде включати розвиток Єдиної системи розвідки та аналізу ЄС, здійснення політики кіберзахисту, збільшення програм Європейського оборонного фонду та Центру оборонних інновацій. Важливу роль також буде грати цифровізація та перехід на зелену енергетику. Це посилить енергетичну безпеку ЄС.

В довгостроковій перспективі вбачається вірогідним поглиблення економічної інтеграції та створення міністерства фінансів єврозони, що допоможе європейським державам швидше реагувати на економічні виклики та забезпечити дотримання фіскальних норм. Загрозливим фактором для ЄС буде залишатись низька зацікавленість населення у підтримці та посиленні демократичних процесів, як наслідок – прогнозується зростання популізму.

Україна може стати організуючим ядром у спільних оборонних агенціях ЄС та підвищити потенціал наднаціональної кооперації держав ЄС у сфері безпеки та оборони, оскільки Україна має досвід у протистоянні російському вторгненню. Членство України в ЄС також є важливим з точки зору зміцнення європейської єдності, оскільки кількість європейських громадян, які почали підтримувати спільні ініціативи ЄС, зросла після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 02.08.2023).
2. Бабій Д. В., Прихненко М. І. Питання ідентичності в сучасному європейському союзі. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. Т. 1, № 12. С. 11–15.
3. Геннадій Максак. Нові оборонні рубежі ЄС: перспективи для України. Чернігів: ГО «Рада зовнішньої політики „Українська призма“», 2022. 14 с.
4. Грубінко А. В. Європейський Союз після Brexit: продовження історії. Моногр. / А.В. Грубінко, А.Ю. Мартинов. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. 258 с.
5. Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції : навч. посіб. / І. Ю. Матюшенко, С. В. Беренда, В. В. Резніков. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 496 с.
6. Європейська економічна інтеграція: навчальний посібник / С.М. Кваша, О.М. Файчук, О.В. Файчук. К.: НУБіП України, 2019. 282 с.
7. Європейська інтеграція: навч. посібник. / за ред. М. І. Макаренка, Л.І. Хомутенко, І.І. Д'яконова та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2018. 344 с.
8. Європейський Союз : навч. посіб. / за ред. А.О. Бояра, С.В. Федонюка. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 600 с.
9. Європейський Союз у мінливому світі: монографія / за ред. В.В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.
10. Інституційна система ЄС : навч. посіб. / Л.Л. Прокопенко, О.М. Рудік, Н.М. Рудік. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2021. 226 с.

11. Каменчук Т. «Європейська міграційна криза» як виклик єдності Європейського Союзу. *Політичне життя*. 2022. Вип. 1. С. 36–42.
12. Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Ніканорова О.В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
13. Лісабонський договір – 10 років після набуття чинності. Що змінилося у функціонуванні ЄС? *Науково-практична конференція: тези доповідей*, Миколаїв, 2 грудня 2019 р./ ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 464 с.
14. Майстренко Ю.І., Велика О.В. Євроінтеграційна політика країн Західних Балкан (на прикладі Республіки Північна Македонія). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 4. С. 213–218.
15. Мартинов А. Процес європейської інтеграції як історичний феномен. *Європейські історичні студії*. 2019. № 12. С. 48–76.
16. Мельничук Л. Н. Методологічні засади дослідження євроінтеграційних процесів (на прикладі інтеграції Румунії до ЄС). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Вип. 45. С. 92–99.
17. Науменко Н.С., Салігор Д.О. Деструктивний вплив COVID-19 на функціонування фінансового сектору Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Економіка і менеджмент». 2020. Вип. 45. С. 27–33.
18. Овчаренко О. Історія європейської інтеграції: навчальний посібник / Овчаренко О., Сухушина О., Земзюліна Н. Черкаси: Вертикаль, 2021. 302 с.
19. Рева Т. С. Гібридні загрози та гібридні війни: сутність та аспекти взаємодії // *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії: зб. наук. праць*. Львів, 2022. Вип. 40. С. 186–191.
20. Скрипник О. М. Особливості процесу інтеграції Республіки Албанія до Європейського Союзу. *Європейські історичні студії*. 2021. № 18. С. 63–77.
21. Сокур О. В. Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 50–58.

22. Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 16 квітня 2020 року) / упор. О. М. Доценко, Л. В. Новікова, А. О. Червяцова. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2020. 157 с.
23. Теорія та історія європейської інтеграції : навчальний посібник / О. М. Кузь, Ю. І. Потоцька, І. В. Застава та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 182 с.
24. Травневі студії: історія, міжнародні відносини: *Збірка матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2023: історія та міжнародні відносини в інформаційному протистоянні»*. Вип. 8 / за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. 444 с.
25. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії таміжнародний досвід: *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 16-17 квітня 2021 р.. Тернопіль: Університетська думка, 2021. 267 с.
26. Хоружий Д. Г. Запобігання банківським кризам: досвід європейського банківського союзу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 6. С. 64–70.
27. Бюлетень стану торговельних відносин між Україною та ЄС у 2022 році. *Міністерство економіки України* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/njhqm> (дата звернення: 10.11.2023).
28. Ердоган каже, що "вже нічого не чекає" від ЄС. *Європейська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/10/1/7170558/> (дата звернення: 30.10.2023).
29. Європейський Зелений Курс. *Екодія* : веб-сайт. URL: <https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs.html> (дата звернення: 05.11.2023).
30. ЄС варто відмовитися від принципу консенсусу у ключових політичних питаннях – фон дер Ляєн. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/nkkym> (дата звернення: 30.10.2023).

31. ЄС має бути готовим розширитися на більш як 30 країн – Урсула фон дер Ляєн. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/nksdr> (дата звернення: 10.11.2023).
32. ЄС починає провадження проти Угорщини, Польщі й Чехії. *Deutsche Welle* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/lzyxf> (дата звернення: 10.10.2023).
33. ЄС створив платформу спільних закупівель газу, аби позбутись енергозалежності від РФ. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3452234-es-stvoriv-platformu-spilnih-zakupivel-gazu-abi-pozbutis-energozaleznosti-vid-rf.html> (дата звернення: 27.09.2023).
34. Інституційний розвиток ЄС у рамках Лісабонського договору. *Державна податкова служба України* : веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/arhiv/integratsiya-ukraini-do-es/institutsiyniy-rozvitok-es-/> (дата звернення: 22.09.2023).
35. Італія уникла санкцій за зростаючий держборг. *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/07/3/649330/> (дата звернення: 30.10.2023).
36. Короткий посібник про ЄС. *Publications Office of the European Union* : website. URL: <https://op.europa.eu/webpub/com/short-guide-eu/uk/index.html> (дата звернення: 02.07.2023).
37. Косово відкинуло компромісну пропозицію ЄС на переговорах Белграда та Приштини. *Європейська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/09/15/7169439/> (дата звернення: 30.10.2023).
38. Косовська криза. *Збруч* : веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/115543> (дата звернення: 30.10.2023).
39. Лібералізація візового режиму. *Посольство Швеції* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/neqns> (дата звернення: 02.08.2023).
40. Ліки від впливу РФ: чому ЄС готується надати Боснії кандидатський статус. *Європейська правда* : веб-сайт. URL:

- <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/12/2/7151741/> (дата звернення: 30.10.2023).
41. Новообраний президент Чорногорії здійснить перший візит до Брюсселя. *LB.UA* : веб-сайт. URL: https://lb.ua/world/2023/04/04/550916_novoobraniy_prezident_chornogorii.html (дата звернення: 30.10.2023).
42. Польща підписала контракти на закупівлю 1000 танків K2 та 672 гаубиці K9. *Мілітарний* : веб-сайт. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-pidpysala-kontra1kty-na-zakupivlyu-1000-tankiv-k2-ta-672-gaubyci-k9/> (дата звернення: 05.11.2023).
43. Рада закріпила в Конституції курс на ЄС і НАТО. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/nksbz> (дата звернення: 10.11.2023).
44. Розширення у важкі часи: приєднання Хорватії до Євросоюзу. *Deutsche Welle* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/lpxtv> (дата звернення: 30.10.2023).
45. Роль України в енергетичній безпеці Європи. *Асоціація газовидобувних компаній України* : веб-сайт. URL: <https://agpu.org.ua/novyny/novyny-asotsiatsii/rol-ukrainy-v-enerhetychnii-bezpetsi-yevropy> (дата звернення: 10.11.2023).
46. Спонсори війни: хто у ЄС підтримує, а хто блокує заборону нафти та газу з РФ. *Європейська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/20/7138073/> (дата звернення: 10.10.2023).
47. Суд ЄС: Угорщина порушує правила ЄС, перешкоджаючи мігрантам отримати притулок. *Європейська правда* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/lzzcb> (дата звернення: 10.10.2023).
48. Східне партнерство. *Міністерство інфраструктури України* : веб-сайт. URL: <https://mtu.gov.ua/content/shidne-partnerstvo.html> (дата звернення: 10.11.2023).
49. Тисячі людей збираються по всій Франції на честь убитого вчителя. *Chas.News* : веб-сайт. URL: <https://chas.news/news/tisyachi-lyudei->

- [zbirayutsya-po-vsii-frantsii-na-chest-vbitogo-vchitelya](#) (дата звернення: 20.10.2023).
50. Угорщина і Польща заблокували бюджет ЄС і план порятунку економіки на 1,8 трлн євро. *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/11/16/668050/> (дата звернення: 30.10.2023).
51. Україна, Грузія і Молдова створили Асоційоване тріо для успішної євроінтеграції. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3246876-ukraina-gruzia-i-moldova-stvorili-asocijovane-trio-dla-uspisnoi-evrointracii.html> (дата звернення: 30.07.2023).
52. Універсальний періодичний огляд Ради з прав Людини ООН – Туреччина. *Відкритий Діалог* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/nkkba> (дата звернення: 30.10.2023).
53. Усе, що треба знати про "брекзит". *BBC News* : веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160621_uk_eu_referendum_a_z (дата звернення: 20.10.2023).
54. Хорватія перейшла на євро і увійшла в Шенген. *BBC News*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64145947> (дата звернення: 10.07.2023).
55. Хорватія стала 28-м членом Євросоюзу. *BBC News* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/njwyy> (дата звернення: 22.09.2023).
56. Цифрове десятиліття Європи: цифрові цілі на період до 2030 року. *Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого*: веб-сайт. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5622> (дата звернення: 05.11.2023).
57. Чому в Угорщини така політика щодо України і чи можна її змінити. *BBC News*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62472746> (дата звернення: 05.11.2023).
58. Ще одна країна намагається вступити до ЄС - схвалено відповідну угоду. *Слово і Діло*: веб-сайт. URL: <http://surl.li/nkkgw> (дата звернення: 30.10.2023).

59. Як повномасштабна війна змінила формати співпраці України та ЄС. *Європейська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/11/8/7150040/> (дата звернення: 10.11.2023).
60. The Treaty of Lisbon. URL: <https://www.euoparl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon> (access date: 30.09.2023).
61. Treaty establishing the European Coal and Steel Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11951K%2FTXT> (access date: 30.09.2023).
62. Treaty establishing the European Economic Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11957E/TXT> (access date: 30.09.2023).
63. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT> (access date: 30.09.2023).
64. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12001C/TXT> (access date: 30.09.2023).
65. Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty. URL: <https://www.euoparl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty> (access date: 10.08.2023).
66. A Strategic Compass for Security and Defence. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 47 p.
67. Convergence Report 2022. European Commission: DG Economic and Financial Affairs. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 179 p.

68. Doris Malaj. The Influence of European Identity on Integration Efforts. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*. 2023. Vol. 10. № 2. P. 89–93.
69. Federico Ferrara, Hanspeter Kriesi. Crisis pressures and European integration. *Journal of European Public Policy*. 2022. Vol. 29. № 9. P. 1351–1373.
70. Hilgenstock B., Ribakova E., Shapoval N. and others. Russian oil exports under international sanctions. The International Working Group on Russian Sanctions, 2023. 24 p.
71. Ilyas Firat Cengiz. European constitutionalism and its future after Brexit! *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2017. Vol. 8. № 2. P. 551–572.
72. Immanuel Kant. *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. New Haven: Yale University Press, 2006. 265 p.
73. János Tamás Czigle. Religious holidays at the workplace in the European Union - Issues, Questions, and a note on the Achatzi-case. *Lustum aequum salutare*. 2023. Vol. 19, № 1. P. 79–108.
74. Lewis Davis and Sumit Deole. Immigration and the Rise of Far-right Parties in Europe. *ifo DICE Report*. 2017. Vol. 15. № 4. P. 10–15.
75. Liesbet Hooghe, Tobias Lenz, and Gary Marks. *A Theory of International Organization*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 224 p.
76. Linda Glawe and Helmut Wagner. Divergence Tendencies in the European Integration Process: A Danger for the Sustainability of the E(M)U? *Journal of Risk and Financial Management*. 2021. Vol. 14. № 3. P. 104.
77. Óscar Fernández, Marie Vandendriessche, Angel Saz-Carranza, Núria Agell & Javier Franco. The impact of Russia's 2022 invasion of Ukraine on public perceptions of EU security and defence integration: a big data analysis. *Journal of European Integration*. 2023. Vol. 45, № 3. P. 463–485.
78. Pippa Norris. Understanding Brexit: Cultural Resentment versus Economic Grievances. HKS Faculty Research Working Paper Series RWP18-021. 2018. P. 1–31.

79. Shared vision, common action. A stronger Europe: a global strategy for the European Union's foreign and security policy. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. 56 p.
80. Simon Otjes and Alexia Katsanidou. Beyond Kriesiland: EU integration as a super issue after the Eurocrisis. *European Journal of Political Research*. 2016. Vol. 56. № 2. P. 301–319.
81. Strategic foresight report 2023. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. 36 p.
82. Tanja A. Börzel, Thomas Risse. Identity Politics, Core State Powers and Regional Integration: Europe and beyond. *Journal of Common Market Studies*. 2019. Vol. 58. № 1. P. 21–40.
83. Annual asylum statistics. *Eurostat*: web-site. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Asylum_statistics&oldid=558844 (access date: 10.10.2023).
84. Annual International Trade Statistics by Country (HS). *TrendEconomy*: web-site. URL: <https://trendeconomy.com/data/h2/EuropeanUnion/TOTAL> (access date: 10.08.2023).
85. Arabic language knowledge in Europe. *Languageknowledge.eu*: web-site. URL: <https://languageknowledge.eu/languages/arabic> (access date: 20.10.2023).
86. Binding commitments. *PESCO*: web-site. URL: <https://www.pesco.europa.eu/binding-commitments/> (access date: 24.09.2023).
87. Changing continent: The EU's population is declining, new figures reveal. *Euronews*: web-site. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2023/05/11/changing-continent-the-eus-population-is-declining-new-figures-reveal> (access date: 02.07.2023).
88. Coal Production by Country. *Worldometer*: web-site. URL: <https://www.worldometers.info/coal/coal-production-by-country/> (access date: 11.08.2023).

89. EU estimates Ukraine entitled to €186bn after accession. *Financial Times* : web-site. URL: <https://www.ft.com/content/a8834254-b8f9-4385-b043-04c2a7cd54c8> (access date: 30.10.2023).
90. EU schemes up sweeteners to woo countries away from Russia and China. *Politico* : web-site. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-schemes-up-sweeteners-to-woo-countries-from-russia-and-china/> (access date: 20.10.2023).
91. EU's €86bn budget battle casts shadow over Ukraine funding. *Financial Times* : web-site. URL: <https://www.ft.com/content/870922b9-fb37-4907-b806-89e034924d3f> (access date: 30.10.2023).
92. Euro Area Money Supply M2. *Trading Economics*: web-site. URL: <https://tradingeconomics.com/euro-area/money-supply-m2> (access date: 25.10.2023).
93. Eurobarometer: Trust in the EU on the rise, amid strong support for the EU's response to Russia invasion of Ukraine and energy policies. *PubAffairs Bruxelles* : web-site. URL: <http://surl.li/nksgm> (access date: 10.11.2023).
94. Europe's Growing Muslim Population. *Pew Research Center* : web-site. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (access date: 02.07.2023).
95. European Peace Facility: Council increases the financial ceiling to nearly €7.98 billion until 2027. *European Council*: web-site. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/03/14/european-peace-facility-council-increases-the-financial-ceiling-to-nearly-7-98-billion-until-2027/> (access date: 25.09.2023).
96. European Union GDP Annual Growth Rate. *Trading Economics*: web-site. URL: <http://surl.li/nkkwz> (access date: 30.10.2023).
97. European Union Government Debt To GDP. *Trading Economics*: web-site. URL: <https://tradingeconomics.com/european-union/government-debt-to-gdp> (access date: 25.10.2023).
98. European Union. *The World Bank*: web-site. URL: <https://data.worldbank.org/country/EU> (access date: 10.07.2023).

99. European Union: The bright future of enlargement. *Fondation Jean-Jaurès*: web-site. URL: <https://www.jean-jaures.org/publication/european-union-the-bright-future-of-enlargement/> (access date: 10.09.2023).
100. EV battery investments cushion drop to decade low: Chinese FDI in Europe 2022 Update. *MERICs*: web-site. URL: <http://surl.li/nklbq> (access date: 05.11.2023).
101. Extra-EU trade in raw materials. *Eurostat*: web-site. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Extra-EU_trade_in_raw_materials&oldid=562723#:~:text=In%202022%2C%20the%20value%20of,deficit%20of%20%E2%82%AC49%20billion (access date: 27.09.2023).
102. French police ban pro-Palestine protests as Hamas-Israel war rages. *The New Arab* : web-site. URL: <https://www.newarab.com/news/french-police-ban-pro-palestine-demos-amid-hamas-israel-war> (access date: 20.10.2023).
103. From 6 to 27 members. *European Commission*: web-site. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/6-27-members_en (access date: 10.09.2023).
104. GDP based on PPP, share of world. *International Monetary Fund*: web-site. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPSH@WEO/EU/CHN/USA> (access date: 25.10.2023).
105. GDP, current prices. *International Monetary Fund*: web-site. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/EU/USA/JPN/IND/CHN> (access date: 10.11.2023).
106. Human development insights. *United Nations Development Programme*: web-site. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks> (access date: 22.10.2023).
107. It's time for more majority decision-making in EU foreign policy. *Politico*: web-site. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-foreign-policy-ukraine-russia-war-its-time-for-more-majority-decision-making/> (access date: 30.10.2023).

108. Italy Government Debt: % of GDP. *CEIC Data*: web-site. URL: <http://surl.li/nkkoy> (access date: 30.10.2023).
109. Key ECB interest rates. *European Central Bank*: web-site. URL: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/key_ecb_interest_rates/html/index.en.html (access date: 02.11.2023).
110. Opinion on the EU membership application by Georgia. *European Commission*: web-site. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3800 (access date: 30.10.2023).
111. Permanent Structured Cooperation (PESCO). URL: <https://www.pesco.europa.eu/> (access date: 24.09.2023).
112. Population density - Country rankings. *The Global Economy*: web-site. URL: <http://surl.li/njwzr> (access date: 02.07.2023).
113. Population estimates and projections. *The World Bank*: web-site. URL: <https://databank.worldbank.org/German-population-total-/id/1c3df19> (access date: 30.10.2023).
114. Scholz Battered in German State Votes as Far-Right AfD Gains. *Bloomberg* : web-site. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-10-08/scholz-battered-in-german-state-votes-as-far-right-afd-advances> (access date: 20.10.2023).
115. Social spending. *OECD*: web-site. URL: <https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm> (access date: 12.08.2023).
116. Sovereign Europe, dangerous world: Five agendas to protect Europe's capacity to act. *European Council on Foreign Relations*: web-site. URL: <https://ecfr.eu/publication/sovereign-europe-dangerous-world-five> (access date: 25.10.2023).
117. Speech by President-elect von der Leyen in the EP. *European Commission*: web-site. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_19_6408 (access date: 20.10.2023).

118. Spending. *European Union*: web-site. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/budget/spending_en (access date: 30.10.2023).
119. Statistics on labour productivity. *ILO*: web-site. URL: <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity/> (access date: 12.08.2023).
120. Statistics on migration to Europe. *European Commission* : web-site. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en (access date: 02.07.2023).
121. Structure of the euro area economy. *European Central Bank*: web-site. URL: https://www.ecb.europa.eu/mopo/eaec/html/index.en.html#ftn2_2_1 (access date: 10.08.2023).
122. Summary. *European Central Bank*: web-site. URL: https://www.ecb.europa.eu/stats/ecb_surveys/survey_of_professional_forecasters/html/ecb.spf2023q3~7fb4e0b3a7.en.html (access date: 30.10.2023).
123. Sustain and prosper: How Europeans can support Ukraine. *European Council on Foreign Relations* : web-site. URL: <https://ecfr.eu/publication/sustain-and-prosper-how-europeans-can-support-ukraine/> (access date: 10.11.2023).
124. The next European Union member is... *Atlantic Council*: web-site. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-next-european-union-member-is/> (access date: 30.10.2023).
125. The world's most, and least, democratic countries in 2022. *The Economist*: web-site. URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2023/02/01/the-worlds-most-and-least-democratic-countries-in-2022> (access date: 02.07.2023).
126. The world's most powerful militaries in 2023, ranked. *Business Insider* : web-site. URL: <https://www.businessinsider.com/ranked-world-most-powerful-militaries-2023-firepower-us-china-russia-2023-5> (access date: 30.10.2023).

127. Trump imposes steel and aluminum tariffs on the E.U., Canada and Mexico. *The Washington Post*: web-site. URL: <http://surl.li/njwyc> (access date: 25.10.2023).
128. Turkey needs to put an end to arbitrariness in the judiciary and to protect human rights defenders. *Council of Europe*: web-site. URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/turkey-needs-to-put-an-end-to-arbitrariness-in-the-judiciary-and-to-protect-human-rights-defenders> (access date: 30.10.2023).
129. Urban population (% of total population) - European Union. *The World Bank*: web-site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=EU> (access date: 02.07.2023).
130. Week ahead: Send more gas Vladimir. *Nordea Corporate*: web-site. URL: <https://corporate.nordea.com/article/68122/week-ahead-send-more-gas-vladimir> (access date: 10.10.2023).
131. Which European Country is the Most Religious? *CulturePop* : web-site. URL: <https://culturepop.com/hrblog/u45tgwnkan3rb34alb1kxpo2fwj4g0> (access date: 02.07.2023).
132. World Competitiveness Ranking. *IMD World Competitiveness Center* : web-site. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/2023/> (access date: 15.10.2023).
133. World direct investment patterns. *Eurostat*: web-site. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=World_direct_investment_patterns (access date: 11.08.2023).
134. World trade in services. *Eurostat*: web-site. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=World_trade_in_services&oldid=452146 (access date: 11.08.2023).

**Країни-члени Європейського Союзу та кандидати на вступ до ЄС
(станом на серпень 2022 р.)**

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу та країнознавства

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на кваліфікаційну магістерську роботу студента спеціальності
291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»,
освітньої програми «Міжнародні відносини та регіональні студії:
європеїстика»

Філіпова Дениса Олексійовича

на тему:

**«Інтеграційні процеси Європейського Союзу: нові виклики та
майбутнє європейської єдності»**

12. 12. 2023 р.

Філіпов Денис Олексійович своєчасно та заздалегідь підійшов до процесу написання бакалаврської роботи, регулярно відвідував консультації, дослухався до порад керівника, виявив себе як дисциплінований студент, схильний до наукового пошуку та аналітичної роботи.

Філіпов Д.О. обрав для вивчення одну із достатньо складних і водночас актуальних тем, яка стосується розвитку процесів Європейської інтеграції.

Дипломна робота Філіпова Д.О. представляє собою цілком самостійне дослідження, яке базується на використанні широкого кола опублікованих джерел та літератури. Структура дипломної роботи відзначається логічністю і послідовністю. Це дало можливість комплексно проаналізувати основні аспекти теми дослідження.

Під час роботи над темою автором було опрацьовано значний обсяг наукової літератури та монографічного матеріалу. Це дало можливість розкрити науково-теоретичну базу роботи, дослідити понятійно-категоріальний апарат, скласти соціально-економічний та політичний

профіль ЄС, розглянути процес становлення та еволюції Європейського Співтовариства, проаналізувати проблеми, які має долати Євросоюз, дослідити перспективи подальшої інтеграції ЄС, проаналізувати основні тенденції розвитку інтеграційних процесів у Євросоюзі, розглянути роль та місце України в майбутньому ЄС.

Зміст роботи та її оформлення не викликають зауважень. Матеріал у роботі викладено з дотриманням внутрішньої логіки, між розділами існує логічний взаємозв'язок. Мету дослідження було досягнуто, завдання, які було поставлено автором на початку роботи, виконані. Особливо варто відзначити роботу автора над другим та третім розділами магістерського дослідження. Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи є цілком обґрунтованими та не викликають заперечень.

Магістерська робота Філіпова Д.О. є завершеним, самостійним дослідженням, відповідає вимогам, що висуваються до випускних робіт відповідного кваліфікаційного рівня, може бути допущена до захисту в Державній екзаменаційній комісії та заслуговує на позитивну оцінку.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри туристичного бізнесу
та країнознавства

М.Ю. ОНАЦЬКИЙ

Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна,
м. Харків

Екзаменаційній комісії
із захисту магістерських робіт
студентів спеціальності
291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні
студії»

12. 12. 2023 р.

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

студента спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»,

Філіпова Дениса Олексійовича

на тему:

**«Інтеграційні процеси Європейського Союзу: нові виклики та майбутнє
європейської єдності»**

Європейський Союз є унікальним утворенням, новим типом інтеграційного об'єднання держав з чітко виваженими ідеями та цінностями. На сучасному етапі ЄС представляє собою приклад найбільш успішного економічного та політичного міждержавного об'єднання, до складу якого входять 27 європейських держав. У той же час, у процесі свого історичного розвитку Європейський Союз пройшов складну еволюцію. В зв'язку з цим важливим з наукової точки зору є дослідження особливостей становлення та трансформаційних процесів у ЄС, а також прогнозування шляхів майбутнього розвитку даного об'єднання. Відтак тема магістерської роботи, обрана Д.О. Філіповим, набуває актуального значення.

Магістерська робота має чітко побудовану структуру. Матеріал в роботі викладено з дотриманням внутрішньої логіки, між розділами існує логічний взаємозв'язок. Автор опрацював значний обсяг джерел та наукової літератури, що дало можливість розкрити основні етапи європейської інтеграції, розглянути проблеми, перспективи та основні тенденції подальшого розвитку Європейського Союзу, з'ясувати роль та місце України в майбутньому ЄС.

Дипломна робота Д. О. Філіпова «Інтеграційні процеси Європейського Союзу: нові виклики та майбутнє європейської єдності» є цілком самостійним науковим дослідженням та відповідає вимогам, які висуваються до робіт відповідного кваліфікаційного рівня. Тема дипломної роботи повністю розкрита. Основні положення та висновки є достатньо обґрунтованими та не викликають зауважень. В цілому робота виконана на високому науковому рівні. Істотних недоліків магістерська робота не містить.

За умов успішного захисту в екзаменаційній комісії магістерська робота Д.О. Філіпова заслуговує на оцінку «відмінно», а її автор – надання освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Рецензент:

доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
міжнародних відносин,
міжнародної інформації та безпеки

Д.В. Миколенко